

ТРЕКИ ДЕО

У БОРБАМА ЗА ОСЛОБОБЕЊЕ ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

ОД КРИВЕ ФЕЈЕ ДО СУВЕ ПЛАНИНЕ

Док је бригада боравила у рејону Криве Феје на одмору и опоравку, дошло је до промене ситуације у јужној Србији. Наиме, 21. и 24. дивизија су успеле да потисну непријатељске снаге са подручја Јабланице и Пусте Реке и да избију на десну обалу Топлице. У исто време је Оперативна група дивизија НОВЈ пробила непријатељску одбрану на Ибру и избила на Копаоник, због чега се део четничких снага морао окренути да заустави продор ових дивизија. На Копаонику се развила огорчена борба. Колико су ове борбе на Копаонику значиле за четничке снаге, јасно се види из заповести штаба четничке 4. групе јуришних корпуса коју је издао 6. августа 1944. и у којој поред осталог, стоји:

»Партизанске снаге до сада неутврђене јачине, под командом Пеке Дапчевића, пошто су пробиле одбрану Ибра, дочепале су се гребена Копаоника... Намера је комунистичких снага да се дочепају, вероватно, гребена Огледна - Лепа Гора, како би ступили у везу са комунистима из Топлице... Старешине морају имати на уму да се с том борбом решава питање Србије. Пеко Дапчевић

мора бити уништен иначе ће ситуација бити страховито тешка за даљи наш рад».³⁷

Промена ситуације значила је потпуни преокрет у даљем току борби за коначно ослобођење Србије. Снаге НОВЈ у јужној Србији су прешле у општу офанзиву против непријатеља. И на борбеном путу 18. бригаде отпочела је нова етапа. Већ очврслим ратницима, борцима 18. бригаде, пет дана је било довољно да се одморе и окрепе. С видним нестрпљењем они су очекивали наређење за покрет. Било је природно што су се интересовали куда ће кренути 25. дивизија и њихова бригада. Највише их је привлачио правац ка Топлици, Морави и Расини, свом родном крају.

Петог августа 1944. стигло је наређење штаба 25. дивизије за покрет.³⁸

Ради извршења покрета јединице бригаде су се прикупиле у Горњој Махали села Криве Феје. Прикупљање је завршено око 20 часова, када је уследила и смотра јединица. Прегледана је комора, а људство из расхода и са обезбеђења било је повучено и враћено у јединице. Обезбеђена је храна и извршене су потребне припреме за транспортовање хране, материјала и опреме јер се претпостављало да ће марш бити дуг и напоран.

И ноћу, уочи 6. августа, извршен је покрет. Треба истаћи да је овај покрет 25. дивизија започела у време које је сам штаб дивизије одредио с обзиром на прекид радио-везе са Главним штабом Србије, али ипак у складу са директивама овог штаба, добијеним приликом одласка са подручја Гњилана. Штаб дивизије ће извести Главни штаб Србије:

»Нисмо могли да чекамо даље и одлучили смо да данас кренемо правцем Црна Трава и даље источна Србија«.

Ово се истиче зато што ће у кратком року, још једном, услед немања веза доћи до самоиницијативе штаба 25. дивизије, али тада са много већим значајем.

У наређењу Главног штаба Србије штабу 25. дивизије од 6. августа 1944, а које штаб дивизије није примио, били су постављени задаци српским дивизијама на основу директиве Врховног штаба НОВЈ и ПОЈ да »све наше снаге оријентишемо тако да помогнемо генерал-лајтнанту Дапчевићу да разбије непријатеља на сектору Копаоника«. На основу такве директиве, првобитна је намера Главног штаба Србије била да 25.

³⁷ Зборник НОР-а, ТОМ XIV, књ. 4, стр. 62.

³⁸ Зборник НОР-а, том I, књ. 9, стр. 161.

11
;••

дивизију пребаци из рејона Криве Феје на Бабичку гору и у Поречје с циљем да на левој и десној обали Јужне Мораве, односно у сливу Ветернице »најенергичније и смело дејствује на главне комуникације и непријатељске гарнизоне«. ³⁹ Према томе, 25. дивизија није требало да буде оријентисана према источној Србији него према комуникацијама у долини Јужне Мораве. Међутим, такво наређење штаб дивизије није уопште примио. ⁴⁰

Уочи покрета време се било променило. Сипила је хладна киша; била је магла и на овим великим висинама прилично хладно.

Осамнаеста бригада је маршевала главним гребеном планине Бесне Кобиле, па преко Стресера, источније од коте 1875, на Виље Коло ка Великој Махали, до испод коте 1605 недалеко од села Божице. За време покрета колона се обезбегивала побочницама с десне стране, из правца бугарске границе, где су се налазиле бугарске пограничне карауле, а у неким местима и бугарске посаде.

Бригада је добила наређење да на свом правцу марша врши нападе на непријатељске посаде, али без већег задржавања око њих. Тако је 1. батаљон добио задатак да из покрета нападне бугарску жандармеријску станицу у Божици. Штаб батаљона је овај задатак доделио 3. чети. Са тим циљем чета је извршила извиђање и формирала две мање групе које је упутила да покидају телефонске везе према Сурдулици и Босилеграду, а главнина је кренула у напад. Али, док је чета стигла до првих сеоских кућа почела је звоњава црквеног звона, а затим и пуцњава у селу. То је, у ствари, био аларм бугарских жандарма да је наишла опасност и сви бугарски жандарми су побегли. Том приликом ова чета је запалила општинску архиву, запленила нешто опреме, снабдела се намирницама и после једног сата вратила се и укључила у маршевску колону. Истовремено је 1. чета 2. батаљона растерала једну мању групу бугарских војника. Но, док их је гонила, наишла је на бугарску заседу. Том приликом је погинуо један борац, а рањен командир чете и још један борац.

Марш је настављен идуће ноћи, 6/7. августа, преко насипа Сурдулица - Трн, а затим правцем Врпот (кота 1677) - Грамада - Орловац. Иза 18. бригаде се кретала 16. српска бригада а лево, посебним правцем, 19. српска бригада.

Зборник НОР-а, том I, књ. 9, стр. 191.

Зборник НОР-а, том I, књ. 9, стр. 198.

Маршевало се кроз партизански крај и слободну територију. Борци су били упознати да се у црногравском крају »мушкарци и велики број жена од 17 година па навише налазе у партизанима«, да је овај крај доста настрадао од репресалија непријатеља, а нарочито бугарског окупатора, да је већина кућа попаљена, народ опљачкан и да гладује. Зато им је скренута пажња да се снабдевање и исхрана врше само преко народноослободилачких одбора и да се »ништа насилно не сме узимати,« тј. да се са људима овог краја понашају што боље могу, да »народ види да смо његова војска, као што то чине њихови синови широм Србије«. Где год је то било могуће, писало је у заповести штаба 25. дивизије за марш, требало је одржавати конференције са заједничким весељем војске и народа.

На крају другог дана марша бригада се разместила на простору Кокарка (кота 1641) - Корубе - Брезова чука (кота 1425), обезбеђујући се од правца Тумбе и Лесковице где се, према добијеним подацима, налазио један батаљон Бугара јачине око 500 војника.

Коначно, 7. августа је успостављена веза између штаба 25. дивизије и Главног штаба Србије. Истог дана је Главни штаб Србије депешом јавио радосну вест да је Оперативна група дивизија НОВЈ (»Пекове дивизије«) разбила четнике на Копаонику, а штаб дивизије затражио од Главног штаба Србије наређење како да поступи: да ли да пређе Јужну Мораву и напада на комуникације или да настави покрет на север, према источној Србији, као што је требало да учини према првобитној замисли. Међутим, опет се веза прекинула. У каснијем извештају штаб дивизије је обавестио Главни штаб да »ниједан телеграм који би се на то односио није примио« и да уколико би их и примио, није успео да их дешифрује. И опет самоиницијативно је штаб дивизије одлучио да настави покрет на север, у источну Србију.⁴¹

Сутрадан, 8. августа, настављен је покрет. Осамнаеста бригада је у 10 часова започела марш са дотадашњег простора, правцем Вус - Побијен Камен - Змијевац (кота 1477) - Берамиде (кота 1190) - село Јаворје обезбеђујући се према Свођу и Пироту. И даље се маршовало високим планинским венцем, дуж нове бугарске демаркационе линије, поред места са бугарском посадом, али се време било пролепшало.

Дивизија се приближавала простору Запања где није било слободне партизанске територије и где су се, поред бугарских јединица, налазиле и четничке снаге Јужноморавске

⁴¹ Зборник НОР-а, том I, књ. 9, стр. 222. ,

групе корпуса. Требало је у пролазу нападати и уништавати те непријатељске снаге. Према заповести штаба дивизије од 9. августа, 18. бригада, која је у основи представљала дивизијску резерву и обезбеђивала 16. и 19. бригаду од непријатељских напада са правца Боњинца, Љубераће и од Суве планине, добила је задатак да поседне простор села Завиднице, Остатовице, Штрбовца и Великог Крчимира.^{42>}

Десетог августа ујутро, настављајући покрет, 3. батаљон 18. бригаде је извршио изненадни напад на бугарску посаду у Великом Боњинцу. Низ падину се батаљон сјурио наниже, неопажено продро у село, развио чете за напад и из непосредне близине отворио ватру на школу и кафану где су се налазили бугарски војници. Погинуло је неколико бугарских војника који су се затекли у школском дворишту и испред кафане. Остатак посаде се завукао у зграде и одатле наставио да пружа отпор. Батаљон је употребио и ручни бацач »џон-бул«. Зградама се није могло прићи ни са које стране. Борба је трајала један сат. Наишао је бугарски авион и почео да митраљира ивицу села и околину. Појавиле су се и бугарске јединице са источне стране, из правца бугарске границе. У таквој ситуацији батаљон се уз два рањена борца повукао из села и наставио марш.

За време овог марша било је још неколико мањих сукоба осталих делова бригаде у којима су два борца погинула.

Уочи доласка у Запаље штаб 25. дивизије је у свом писму подручним јединицама посебно истакао да је у Запаљу 1941. године био развијен јак народноослободилачки покрет, али да се народ 1942. године услед терора непријатеља »веома заплашио«. Осим тога, становништво је овде више од две године било обмањивано од четника. Партизанске снаге су веома ретко наилазиле, те због свега тога народ готово ништа није знао о правој ситуацији и о партизанима. Штаб дивизије је наредио јединицама да у што већем броју организују политичке конференције на којима је требало говорити о Националном комитету ослобођења Југославије, АВНОЈ-у, споразуму Тито - Шубашић, издаји четника и уопште о ситуацији у Србији где су српске партизанске дивизије и пристигле дивизије Оперативне групе тукле непријатеља на свим секторима. Уз то је требало позивати народ, посебно омладину, да ступа у редове Народноослободилачке војске. После оваквих говора обавезно је требало држати приредбе са народним весељем.

⁶⁶ Зборник НОР-а, том I, књ. 12, стр. 30. " **

Једанаестог августа бригада је стигла у Запаље и око 16 часова се разместила у рејону Великог и Малог Крчимира, Великог Врпота, Шебета, Големе Чуке (кота 681) и Личја истурајући борбена обезбеђења ка Сувој планини са задатком да извиђају на правцу Беле Паланке и Бабушнице и упућују извиђачке патроле да испитају прелаз преко Суве планине, реке Нишаве и комуникације Бела Паланка - Пирот.⁴³

У Запаљу се бригада задржала један дан, за то време су се јединице мало одмориле и делом снага у Богдановцу нападе једну четничку јединицу, растерале је и водиле мању борбу против бугарских снага. У овим борбама погинуо је један борац, а један је био рањен.

И даље је радио-веза штаба дивизије са Главним штабом Србије била у прекиду, тако да штаб 25. дивизије није имао потпун увид у стварну ситуацију на југоистоку Србије. Дилема да ли да 25. дивизија пређе Јужну Мораву и део снага пребаци у Поречје или да крене преко Суве планине и реке Нишаве ка источној Србији, те да успостави везу са 23. српском дивизијом - још није била разрешена. Међутим, штаб је проценио да је дејство на територији Поречја од мање користи него у источној Србији и зато је одлучио да крене у источну Србију и повеже се са 23. дивизијом.

ПРЕЛАЗАК ПРЕКО СУВЕ ПЛАНИНЕ И НИШАВЕ

Дванаестог августа штаб 25. дивизије је издао заповест за покрет дивизије преко Суве планине и пребацивање преко Нишаве и комуникација Ниш - Пирот, на одсеку Бела Паланка - Нишка Бања, ради избијања на Сврљишке планине.⁴⁴

Пошто је требало пролазити кроз територију коју је контролисао непријатељ и преко тешког планинског терена, бригадама је наређено да изврше што боље припреме. Овај покрет је требало извести што је могуће брже и у случају јачег притиска непријатеља њега је требало у што краћем року разбити и наставити покрет, а уколико би то било немогуће, требало је извлачити првенствено неборбене делове са првим батаљонима, остављајући јаке заштитнице. Приликом преласка

⁴³ Зборник НОР-а, том I, књ. 9, стр. 267.

⁴⁴ Зборник НОР-а, том I, књ. 9, стр. 283.

преко комуникација требало је рушити пругу и уништити железничке објекте, водећи рачуна да то не смета самом преласку комуникације и да не успорава брзину кретања.

На правцу кретања дивизије налазиле су се релативно слабије непријатељске снаге у Белој Паланци и на обезбеђењу железничке пруге и објеката на њој.

У левој, помоћној колони дивизије налазила се 16. бригада, а у десној, главној, 19. и 18. бригада са штабом дивизије и његовим приштапским деловима.

Шеснаеста бригада је у току ноћи, уочи 13. августа, успела да на време пређе комуникацију и Нишаву на одсеку код села Црвене Реке, одакле се одред Српске државне страже правовремено повукао у Белу Паланку не прихватајући борбу. Пошто је спалила касарну и железничку станицу и покидала телефонске линије, 16. бригада је продужила марш и избила на југоисточне падине Сврљишких планина.

Главна колона, која се кретала у маршевском покрету: 19. и 18. бригада и штаб дивизије правцем села Мали Крчимир - Преслап (кота 1496), требало је да се до пада мрака прикупи на простору Јавор (кота 1362) - Колибе (19. бригада) и Трештен врх (кота 1469) - Ракош - Гавран (18. бригада), а затим да у току ноћи пређе преко пруге и Нишаве на терен Сврљишких планина.

Осамнаеста бригада је у току ноћи 12/13. августа морала да води борбу са делом снага четничког Нишавског корпуса, које су још за дана избиле на гребен Суве планине и ту поселе положаје. Четници су били разбијени, али су се убрзо поново средили и у јутарњим часовима 13. августа напали 19. бригаду. Но, и овог пута су разбијени и протерани са гребена планине. Том приликом непријатељ је имао око 40 мртвих и 70 рањених, а 18. бригада само једног погинулог борца.

Услед ове борбе изгубљено је доста времена, па је штаб дивизије одлучио да се у току наредне ноћи настави извршење постављеног задатка и 18. и 19. бригада пребаце на сврљишки терен.

О борбама на Сувој планини Одељење за државну заштиту Министарства унутрашњих послова Недићеве владе је извештавало да се у току 12. августа »са бугарске територије пребацила једна комунистичка група јачине око 1000 људи« у срез лужнички, да је доспела до виса Ракош на Сувој планини (9 км јужно од Беле Паланке), да их је напао Нишавски четнички корпус и да су »у борбама вођеним 12. августа по подне

па до 13. августа до 16 часова четници, којих је било 500, били принуђени да се повуку на север ка Белој Паланци».

Прелаз 18. бригаде преко Суве планине био је веома тежак. У бригадном листу »Слобода« (јубиларни број издат поводом годишњице формирања бригаде, јуна 1945)⁴⁵ Вјекослав Мрчић, политички комесар чете, је писао:

»Страшна врућина притиска колону. Оштро стење, надви-то изнад стазе којом се крећу уморни борци, пркоси онима који на својим искрвављеним раменима носе наше храбре борце, рањене у тешким борбама за ослобођење. Да, огроман је то био напор под условима глади и жеђи носити рањенике. Али, то је била најсветија дужност наших бораца. Они су мирно, пресавијени од терета и изнурености, преносили јунаке по стрменитим стазама Суве планине. Тишина која је владала дуж целе колоне била би повремено поремећена болним, пригшеним узвиком 'Друже, воде, воде!'. Колико ли су те речи парале наша срца! Јер воде није било. Огромна Сува планина оскудевала је водом, а сунце пржи. Измеђују се другови у ношењу, али рањеници су стално на носилима... Од раног јутра до касно у ноћ прешла се каменита коса. После краћег одмора покрет се наставља, сада по шумовитим врховима, да би се опет спуштало с друге стране планине низ стрмину још страшнију, стазом још ужом и вратоломнијом. Колико пута је пао пешак, онако сањив, низ степенести камењар! Колико пута се претурио коњ са лакшим рањеником! По још већој ноћној тишини јауци би одлазили далеко на зачеље колоне и будили оне који су, крећући се, спавали. Натчовечански напор наших носилаца рањеника који је прелазио у хероизам!«

Предвече, 13. августа, 18. бригада је наставила марш.⁴⁶ Сада се она налазила на челу главне дивизијске колоне. Користећи шумовит терен, бригада се у току дана прикупила у рејону Гаврана (кота 1366) и у 20 часова у једној колони предузела покрет правцем село Дивјане - село Ореовац, да би у току ноћи на одсеку Чивлик - Бела Паланка прешла комуникацију Ниш - Пирот и пребацила се на десну обалу Нишаве.

Други и 3. батаљон 18. бригаде прешли су друм и пругу без борби. Али на правцу прелаза 1. батаљона нашао се један железнички мост. Штаб батаљона је одлучио да изврши на-

⁴⁵ Од бригадног листа, батаљонских листова и цепних новина 18. бригаде сачувани су само јубиларни број бригадног листа и два броја батаљонског листа »Источна звезда« (2. батаљон).

⁴⁶ Зборник НОР-а, том I, књ. 9, стр. 296.

пад и протера бугарску посаду која је обезбеђивала мост. О овој акцији Тодор Вукашиновић, помоћник политичког комесара 1. батаљона, оставио је овај запис:

»Одмах смо извршили распоред батаљона за напад. Део снага смо одвојили за обезбеђење према Пироту и према Белој Паланци. Минер Стаменковић је са својом минерском групом припремио 4 сандука експлозива. Формирана је и група која ће ликвидирати Бугаре у зградици код моста. Џон-бул сам узео ја. Курир батаљона је понео 5 мина у торбици, а шеста је стављена у бацач. Командир 2. чете Слободан Вукојичић и његов заменик су узели пушкомитраље и њихов задатак био је да ме штите кад будем бацачем тукао зградицу. Била је прошла поноћ кад смо кренули у напад. Док сам ја тражио погодан положај одакле ћу тући, Вукојичић је пустио кратак рафал из пушкомитраљеза мислећи за мене да сам бугарски војник. Срећом, рафал је тукао изнад моје главе. Онако узрујан што сам могао да погинем, првом мином нисам успео да погодим циљ, али су зато свих 5 других погодиле... Тада је погинуло или заробљено неколико бугарских војника. После тога, минери су ставили експлозив испод железничког моста. Мост нисмо срушили, али је био оштећен, накреноу се прилично. Наравно, све се ово завршило за пола сата. Покупили смо бугарско оружје и опрему; сећам се било је ту и цигарета... «

Приликом овог напада 1. батаљон је имао једног погинулог и једног рањеног борца. Јединице 18. и 19. бригаде су порушиле железничку пругу код села Каменице и покидале телефонске линије код села Дивљана.⁴⁷

У СВРЉИШКОМ КРАЈУ

^

Пошто је прешла комуникацију Ниш - Пирот 18. бригада се на достигнутом простору задржала кратко време ради одмора и припреме за дубљи продор у источну Србију, а затим упутила према добијеном задатку правцем село Клисура -

⁴⁷ Зборник НОР-а, том I, књ. 9, док. бр. 122, 129, 154, Архив ВИИ, кут. 25, бр. рег. 20/6; Исто, кут. 181, бр. рег. 17/2. ;

село Љубатовица - село Аоња Глама - село Горњи Рињ, где је успоставила везу са 16. бригадом и затворила правце од села Бабиног Кала, Козја, Витановца и Периша.

Тако се 25. дивизија пребацила у источну Србију. Тек тада је дефинитивно расветљена ситуација у вези са самоиницијативом штаба 25. дивизије. Наиме, у једном свом писму штаб дивизије је известио Главни штаб Србије да је тек када је са Суве планине требало кренути добијена депеша да се дивизија пребаци у Поречје, али је било доцкан да се покрет застави. Ипак, ово пребацивање 25. дивизије у источну Србију уклапало се у касније оперативно-стратегијске планове Врховног штаба НОВЈ.

Четрнаестог и 15. августа 18. бригада се, као и остале бригаде дивизије, одмарала. Прикупљали су се подаци о непријатељу, јер штаб дивизије није располагао подацима о јачини непријатеља у околним гарнизонима, нарочито у Сврљигу и Књажевцу.

У јутарњим часовима, 16. августа, 18. бригада је продужила наступни марш правцем село Горњи Рињ - село Гулијан и истог дана се разместила на простору Гулијан - село Лозан - Дубраца (кота 581) - село Округлица са задатком да затвара правац Бела Паланка - Бабин Кал - Сврљиг, као и правац Бела Паланка - Зелени врх (кота 1334).⁴⁸

Успут су јединице бригаде разоружавале недићевце и четнике који су се налазили крај вршалица, рушиле мостове и пропусте на комуникацијама и постављале противтенковске препреке. Такође су предузимане мере да се јединице што боље маскирају од напада непријатељске авијације, јер је овај терен био слабо пошумљен.

Од преласка Јужне Мораве штаб 25. дивизије је скоро у свакој заповести упознавао јединице са војно-политичком ситуацијом на подручју на којем ће боравити или кроз које ће пролазити, упозоравао је на понашање бораца и тражио политичко деловање јединица.

И у сврљишком крају 1941. године све до лета 1942. постојао је снажан партизански покрет, али је непријатељ успео да разбије Сврљишки партизански одред⁴⁹ и да загосподари овим крајем. Четнички покрет је овде завладао, оснивани су њихови одбори по селима и постављани четнички команданти села.

⁴⁸ Зборник НОР-а, том I, књ. 9. стр. 323.

⁴⁹ Партизани, а потом и борци бригада на југу Србије певали су познату песму о Сврљишкој партизанској чети која је настрадала на Зеленом врху.

»Међутим, сада је извршена велика прекретница« - стајало је, поред осталог, у заповести штаба дивизије - »захваљујући општем повољном развоју ситуације и успешним борбама НО војске у Србији и народ се све више оријентише за нашу борбу. Народ овог краја ће сад по први пут видети крупну партизанску јединицу и то ће допринети разбијању лажи непријатеља да су партизани уништени или се налазе у малим групама«.

Штаб дивизије је захтевао од јединица да користе сваку могућност за одржавање политичких скупова и приредби. Посебно су били задужени политички комесари да поднесу извештаје о одржаним зборовима и приредбама по селима и о постигнутим резултатима.

За време марша и приликом смештаја по селима борци и старешине су сваки слободан тренутак користили за објашњавање циљева народноослободилачког покрета и ситуације у Србији и на фронтима. Поред тога, они су у својим иступањима раскринкавали срамну противнародну активност четника Драже Михаиловића и квислиншке владе Милана Недића, као и карактер њиховог савезништва са окупатором; указивали су на неминовност њиховог пораза и на скорашњи слом њихових господара, немачко-бугарских окупатора. Таква политичка активност јединица и бораца 18. српске бригаде, као и осталих јединица 25. дивизије дубоко је одјекнула у народу, што је утицало и на прилив нових бораца у њене редове.⁵⁰

Тако је и 18. бригада на свом борбеном путу, поред извођења борбених дејстава, имала и значајну политичку функцију да шири и развија идеје и циљеве народноослободилачке борбе у крајевима кроз које је пролазила и где је водила борбе. Та њена улога је била врло значајна.

Тих дана време је било изузетно лепо. Само је 14. августа по подне било мало облачно, а свих наредних дана ведро и топло.

Расположење код бораца било је изванредно. Можда и зато што се видело да су они тешки дани за време непријатељске офанзиве нестали заувек и да су они који долазе бољи, а можда и зато што су Топлица, Расина и Морава сад били ближе.

⁵⁰ Петар Вишњић, Дејства дивизија Главног штаба Србије у јужној и источној Србији августа 1944, Војноисторијски гласник, Београд, бр. 2-3, 1974, стр. 68.

На новој просторији развијена је и интензивна извиђачко-обавештајна служба с циљем да се прикупе што детаљнији подаци о непријатељу и политичкој ситуацији на терену. Ови подаци су одмах достављани у штаб дивизије.

Пошто је прикупио податке о стању и распореду непријатељских снага у Сврљигу, Нишевцу, Књажевцу и на обезбеђењу пруге Ниш - Сврљиг - Књажевац, штаб 25. дивизије је 17. августа одлучио да бригаде нападну непријатеља у Сврљигу (око 100 Бугара), Нишевцу (око 100 Бугара) и бугарске снаге на обезбеђењу Гранаде, између Ниша и Сврљига (око 100 Бугара).⁵¹

Пошто изврше задатак, јединице је требало разместити у селима Лалинцу, Пирковцу, Давидовцу, Божиновцу, Мечијем Дољу и Варешу и успоставити везу са 23. дивизијом, која се у то време налазила на простору Озрен планина - Сокобања - Бољевац.

Осамнаеста бригада добила је задатак да изврши покрет правцем село Извор - село Шљивовик, одакле је требало да упути један батаљон да ликвидира бугарску посаду у Нишевцу, северно од Сврљига, а са осталим јединицама и неборбеним деловима 16. бригаде да продужи правцем село Плужина - село Галибабинац и да се размести на простору Галибабинац - Големи врх (кота 951) - Трештена Бука (кота 940) - село Божиновац - Ограовица (кота 830). Са 18. бригадом је требало да се креће и штаб дивизије.

За извршење напада на Нишевац штаб бригаде је одредио 2. батаљон. Пошто се Нишевац налази на прузи, то је батаљону наређено да поруши и железничку пругу како би спречио интервенцију оклопног воза из Књажевца.

Штаб 25. дивизије је овим нападима придавао особиту пажњу због чега је и дао краћа упутства за дејства:

»У нападу блокирати опкољено место, а уништавање непријатеља у утврђеним упориштима вршити ударним групама снабденим одговарајућим наоружањем, тј. цон-булима⁶⁶, противтенковским пушкама, бомбашима и бацачима. Избегавати нагомилавање да се не би трпели излишни губици«.

Напад је почео у поноћ 17/18. августа. При томе је 2. батаљон успео да ликвидира неколико бункера, али не и цело упориште јер је из Ниша у помоћ стигао немачки 303. оклопни воз. Погинуло је десетак непријатељских војника, док су на

⁶⁶ Зборник НОР-а, том I, књ. 12, стр. 30. " **

страни батаљона била два погинула и један рањен (политички комесар чете).

После ове акције, а у току исте ноћи, 18. бригада се пребацила у рејон Галибабинац - село Божиновац. Већ 19. августа у 17 часова извршила је покрет правцем Жеженац (кота 864) - село Скробница - Тумба (кота 912), да би се идућег дана разместила на простору село Орешац - село Зубетинац - Слемен (кота 1098) - Крстатац (кота 1069), обезбеђујући се од дејства непријатељских снага из Књажевца и Бољевца.⁵²

У селу Читлуку 20. августа је успостављена веза са 23. дивизијом.

Ради стварања што повољнијих услова за одмор и исхрану јединица, као и ради припрема за наредна дејства, штаб дивизије је померио бригаде још северније, ка Сокобањи. У складу с тим, 18. бригада је 21. августа у 17 часова извршила марш на простору село Влашко Поље - Мечји Вис - село Рујиште са задатком да затвори правце од Зајечара и Бољевца и, уколико буде четника на Тупижници и у селу Ласову, да их нападне и разбије.⁵³

У току марша 1. батаљон је у Влашком Пољу наишао на групу четника јачине око 60 људи, која се предала без борбе. Четнички Књажевачки корпус се, према неким подацима, налазио на десној обали Тимока, а Крајински на Тупижници и северно, ближе Зајечару, код села Леновца. Услед изненадне појаве јединице 25. дивизије оба ова корпуса су се повукла још северније.

На овом простору је 18. бригада, као и цела 25. дивизија, остала 4 дана. За то време у бригаду је дошла једна група нових бораца: из Ниша 13, из Горњег Матејевца 11, из Каменице 15, из Паљине 4, из Врежине и Палиграца по 2 и по један из Сечанице, Сићева и Островице. Група нових бораца из околине Ниша дошла је са Каменичког виси (познатог партизанског пункта) са заставом и песмом, што је код бораца изазвало велику радост.

У то време општа ситуација је била све повољнија. Немци су се убрзано евакуисали из Грчке, јер је приближавањем источног фронта нашој земљи немачким снагама у Грчкој, Македонији и Србији претила опасност да буду одсечене. Из штаба 25. дивизије су јавили да је 19. августа према »јутрошњим вестима«
Црвена армија на 80 км од Турн Северина у Ру-

⁵² Зборник НОР-а, том I, књ. 9, стр. 360.

⁵³ Зборник НОР-а, том I, књ. 11, стр. 17. »

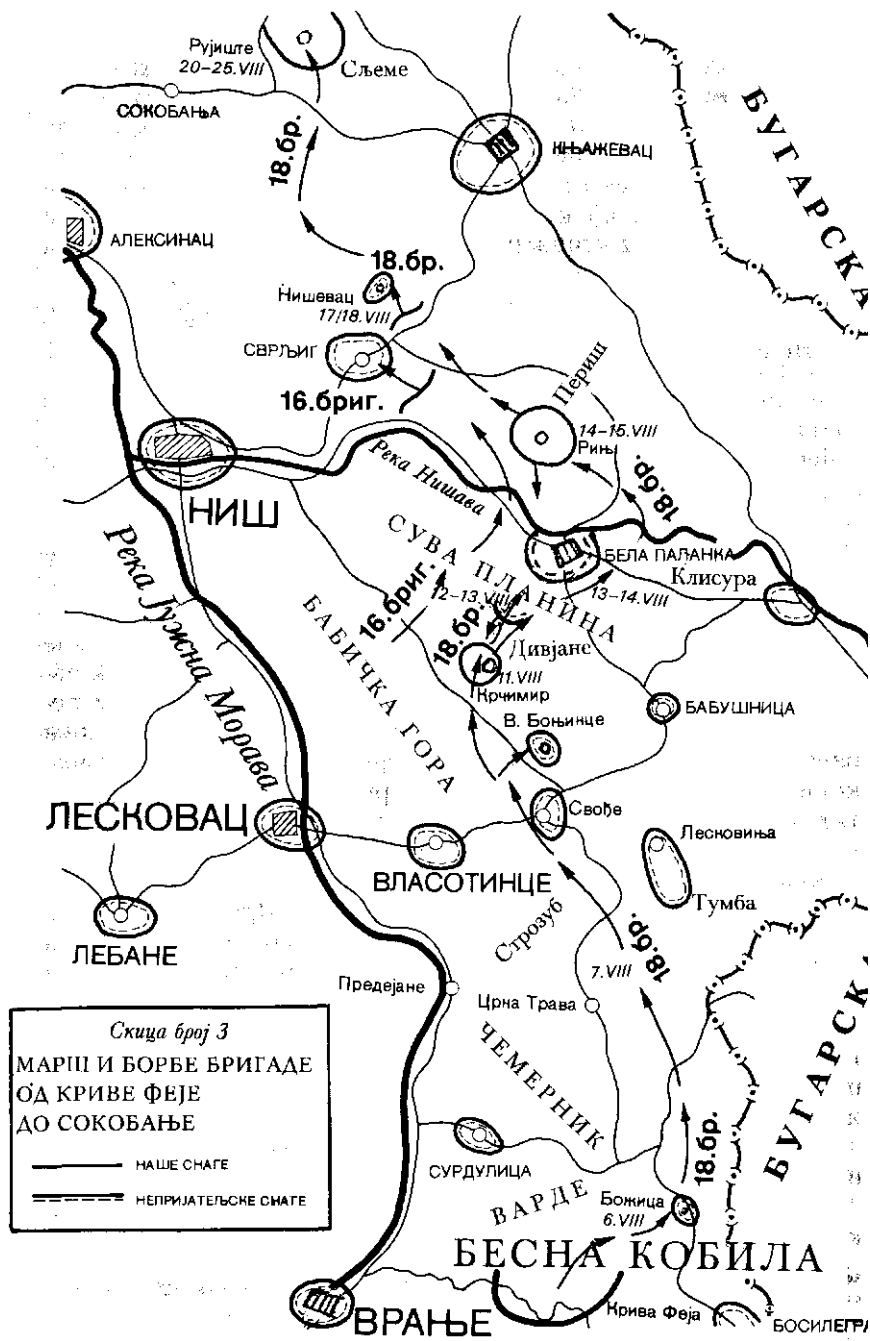

мунији, а 23. августа да је капитулирала Румунија. У Топлици су се водиле последње борбе против бугарских јединица, док су четничке снаге биле разбијене и побегле из Топлице ка Расини и Жупи.

Још од преласка преко Нишаве рачунало се да ће јединице 25. дивизије наставити продор даље на север, ка Дунаву, јер је то и била општа идеја Врховног штаба НОВЈ. Са тим циљем извршене су одговарајуће припреме јединица за време овог одмора. Отклањане су и слабости које су се до тада испољавале у току марша. На пример, неки борци би због умора сами излазили из колоне, одмарали се колико сматрају да им је потребно, па се потом враћали у колону. Издвајали су се из колоне и да би узели воду, храну и воће, иако је то било забрањено. Да би се то отклонило, строго је наређено да се убудуће уведе пракса да се на сваки сат одреди 10 минута за одмор, уколико ситуација не буде диктирала друкчије. На том застанку сваки десетар треба да преброји десетину и да преда рапорт воднику. Водник би прегледао свој вод и предао рапорт командиру или заменику командира чете, а командир чете рапорт команданту батаљона. После доласка на циљ марша приликом постројавања јединица поново би се обавило пребројавање и преглед бројног стања људства. Тиме је требало да се избегне кидање веза током марша и губљење појединаца. Дешавало се чак да понекад сами борци издају наређења за застој. Ради постизања што боље дисциплине на маршу требало је на раскрсницама постављати борце који би осигурали да делови колоне не скрену у погрешном правцу. Постављање тих релеја било је неопходно и на другим сличним местима, на пример, у близини јаруга. Борци би остајали на тим местима све док цела колона не прође. Пошто је уочено да се неки борци изувају и да носе обућу у рукама, наређено је да се поправи хигијена ногу и уопште хигијена људства. Истовремено су штабови, а посебно санитарски референти били задужени да будно прате живот и рад јединица ради повећања борбене способности бригаде.

Штаб 25. дивизије је тих дана оценио борбену готовост јединица дивизије у свом извештају Главном штабу Србије, у коме, уз остало, стоји:

»Стање у нашој дивизији поправило се. Као што смо већ јавили, дивизија је организована као што је предвиђено наређењем Врховног штаба и почела је живети вој-

ничким животом у јачем степену. Досадашње акције углавном су имале позитиван утицај на дизање борбености. Четнике већ лако тучемо, а и Бугаре и белогардејце ван утврђења. У нападу на утврђене објекте борци су у последњој акцији показали прилично и упорности и вештине. Одвајање од кућа и велики маршеви које смо имали позитивно су утицали на формирање војничког духа код бораца».

Ова оцена морално-политичког стања и борбене способности у свему се односи и на 18. бригаду.

БОРБЕ КОД БОЉЕВЦА

Тих дана је примећено прикупљање четничких јединица у рејону Ражња и Бољевца. Располажући подацима да се у Књажевцу, Зајечару и Алексинцу налазе непријатељске снаге у јачини од 500 до 1.000 људи, а да четници концентришу своје снаге на подручју ражањског среза и у рејон Бољевца, 24. августа донета је одлука да се изврши напад на четнике у рејону Бољевца и Ражња. Требало је да четнике у рејону Ражња нападне 23. дивизија, а четнике у рејону Бољевца 25. дивизија, којој је привремено потчињена 20. српска бригада, формирана тих дана у селу Трговишту.⁵⁴

У вези с тим штаб 25. дивизије је 18. бригади наредио да у ноћи 24/25. августа поседне простор Рашинац (кота 688) - Ланац (кота 888) - Градиште (кота 745) - Прекостена (кота 708) - Веселница (кота 706) - Баба Станин врх - Косара (кота 821) са задатком да се припреми за напад, затвори правце који изводе из Бољевца и Књажевца и утврди распоред, бројно стање, морал и намере четничких снага у рејону Бољевца. Поступајући према том наређењу, бригада је извршила покрет прикривеним правцима и на поседнутим положајима се задржала у највећој тајности.

Сутрадан, 25. августа, штаб дивизије издао је заповест за напад на Бољевац.⁵⁵

Подаци које је добио штаб дивизије о јачини непријатељских снага у рејону Бољевац били су у великој мери погрешни.

⁵⁴ Зборник НОР-а, том I, књ. 11, стр. 76; П. Вишњић, н.ч. стр. 69.

⁵⁵ П. Вишњић, н.ч. стр. 69.

Сматрало се да су главне и најборбеније снаге четника из источне Србије биле прикупљене у рејону Ражња, а три слабије четничке бригаде у Бољевцу и селима Валакоњу и Малом Извору. Међутим, подаци о груписању четника нису приказивали право стање ствари. Права ситуација је била друкчија: скоро све четничке снаге источне Србије, које су се одржале и после пораза на Буковику (25. јула 1944), налазиле су се у рејону Бољевца, а не у рејону Ражња. Ту су били груписани Јуришни корпус источне Србије и готово све четничке снаге из параћинског, хомољског и пожаревачког краја.

Двадесет петог августа, пошто су се јединице 25. дивизије приближиле Бољевцу и извршиле припреме за напад на овај непријатељски гарнизон, на састанку штаба 23. дивизије са начелником штаба 25. дивизије констатовано је: да је непријатељ, после доласка јединица 25. дивизије у источну Србију, појачао гарнизоне у Књажевцу и Зајечару; да су ови непријатељски гарнизони бројно јаки и утврђени, а да су снаге НОВЈ још недовољно спремне за разбијање и уништење оваквих упоришта; да су четници из источне Србије, који су били једина непријатељска покретна снага на терену, иако деморалисани, предузели мере прикупљања и сређивања, те да се ликвидација окупаторских гарнизона не би могла предузети пре него што се не разбију четници око Ржања и Бољевца. Уништење ових четничких групација пружало је широке могућности за даље операције на овом подручју, па чак и за ослобођење целог северног дела источне Србије. Тиме би се устанничко расположење народа овог краја појачало, те би се цела источна Србија могла јаче покренути у оружану борбу против окупатора.⁵⁵

У таквој ситуацији штаб 25. дивизије издао је заповест за напад на Бољевац.⁵⁶ Да би се што успешније извршио постављени задатак, штаб дивизије је наредио 18. бригади да нападне непријатељске снаге у рејону Бољевца, с тим што ће главни удар усмерити преко Велике Жевице (кота 708) и даље у рејон друма Зајечар - Бољевац, а помоћне снаге упутити лево од друма Књажевац - Бољевац. После ликвидирања непријатељског отпора у Бољевцу требало је да настави дејство правцима Караула - село Валакоње и село Змијанац - село Мали Извор - Росијан брдо и да се смести на простору Бољевац - Мали Извор - Валакоње, тако што би два батаљона затворила прав-

⁵⁵ П. Вишњић, н.ч. стр. 69.

⁵⁶ Зборник НОР-а, том I, књ. 11, стр. 98, 202.

це са леве обале Црног Тимока на одсеку Тилва лу бала (кота 481) - Круг (кота 421) - Досу попи (кота 306) - Караула (кота 357) - Мали Извор - Гузанова глава (кота 418), а један батаљон задржао као посаду у Бољевцу.

Десно је требало да напада 20. бригада, и то главним снагама ка Валакоњу (северно од Бољевца), а помоћним на село Планиницу. Шеснаеста бригада једним батаљоном требало је да нападне на Бољевац с југа, а осталим деловима да затвара правце од Кривога Вира, Рашинца и Зајечара. Деветнаеста српска бригада је остала у рејону Сокобање ради заштите аеродрома и евакуације рањеника 23. и 25. дивизије.

Напад је требало да почне 26. августа најкасније до 2 часа. Штабовима бригада је препуштено да сами одреде почетак наступања из полазних рејона, имајући у виду време потребно за развој јединица и за друге организацијске радње пре почетка напада.

Рачунало се да ће непријатељу у току борбе стићи помоћ из околних гарнизона, па је скренута пажња да се после заузимања одређених објеката (рејона) организује одбрана против борбених кола и против авиона, а положаје је требало добро утврдити. За противтенковска и аутоматска оруђа требало је изградити и по два-три резервна заклона и предузети рушење свих комуникација и железничке пруге Параћин - Зајечар, зашто користити и сељаке.

Потчињеним јединицама штаб 18. бригаде је поставио следеће задатке: 2. батаљону да напада непријатеља источно од Бољевца, у рејону некадашњих магацина југословенске војске; 3. батаљону да напада непријатељске снаге у Бољевцу, а 1. батаљону да образује општу резерву и наступа на правцу Малог Извора. Главнина четничких снага налазила се на правцу напада 2. батаљона, на линији кота 425 - Караула, док су се у самој варошици налазиле слабије непријатељске снаге. V Валакоњу се налазила резерва непријатељских јединица.

Напад је започео 26. августа у зору. V рејону коте 425 одмах је опкољен на уском простору део четничких снага. Овде су се четници бранили из складишта бивше југословенске војске и из ровова око њих. Јаком минобацачком и митраљеском ватром нанети су велики губици овој групи.

Драгић Виријевић, тада помоћник политичког комесара 2. батаљона, пише о овој борби:

< • x

^Wi
\$

»У напад је наш 2. батаљон ишао са југоисточне стране Бољевцу. Са претходницом смо дошли до једног шљивика. Опрезно, са већим растојањем, прилазили смо првим ку-

ћама, наравно, рачунајући да ћемо наићи на непријатељску заседу. Позвали смо домаћина и он се јави из подрума. Он нам рече да су до ноћи четници били у Бољевцу, али да су чули да у близини има много партизана па су отишли некуд. Док је претходница 1. чете ишла преко једне њиве с кукурузом, борци су почели да се саплићу о неку жицу. Тада смо утврдили да је то телефонска линија и кренули смо њом која нас је довела до четничког обезбеђења с пуижомитраљезом. Заробили смо их. Они су нам рекли да су истурено одељење са телефоном које је требало да обавести штаб и отвори ватру уколико партизани наиђу. Дали су нам знаке распознавања њихове јединице. Са две чете кренули смо десно према касарнама где је била главнина четника, а то је у ствари био друм Бољевац - Зајечар. Морам рећи да су тада наши борци осећали неку огромну снагу и надмоћ над четницима да их више нису сматрали за равноправне противнике. У претходници је ишао командир 1. чете Страшимир Марковић... «

А ево како Страшимир Марковић наставља ово казивање:

»Кад смо као претходница дошли близу касарне, одлучио сам да идемо на подвалу, наводно да долази четничко појачање. На капији једне кућице стражар, наслоњен на ограду, спава. Разоружао сам га. Потврдио нам је знаке распознавања. И са четом сам кренуо према касарни. Рекао нам је да има доста четника унутра, али за нас то није било важно колико их има. На тридесетак метара застави нас обезбеђење, управо на улазу у капију касарне. Наравно, уследила је провера знака распознавања и све је било у реду. А кад смо пришли, затражили смо да баце оружје. Мало смо гласније и оштрије викали па је наишао њихов 'вођа', представио се као 'војвода Кента', а ја као 'војвода Бурковић' и да долазим по задатку ради заједничке акције против партизана. Кента је посумњао и ми смо отворили ватру. Ликвидирали смо обезбеђење. За 'војводу' не знам да ли смо га убили или се спасио. Распалили смо ватром по касарни из које су почели да искачу четници. Настала је општа пометња. На нас који смо заузели положаје око капије треснула је однекуд јака ватра. Она је бивала све јача. И ми смо морали да се повучемо. У овој пуцњави ја сам био лакше рањен на више места«.

Драгић Виријевић, даље, каже:

»Док се наш батаљон приближавао касарнама у току пуцњаве претходнице, четници су успели да изађу из касарне и поседну ровове око зграде. Почело је да свиће и тад смо видели да се налазимо врло близу, на 200 м од тих ровова. По-

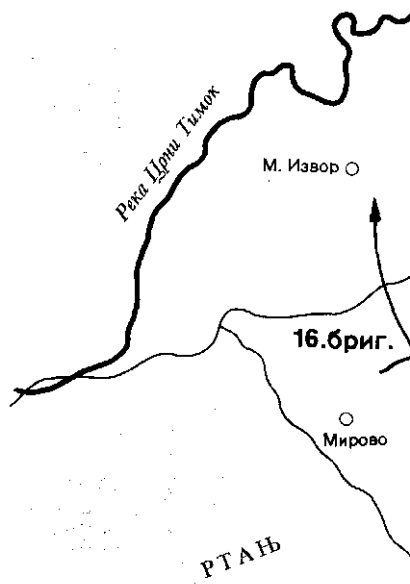
хватали смо заклоне код дебелих храстова којих је ту било, по неким јарковима, а иза друма и шуме био је брисан простор, па је зато свако повлачење и извлачење било немогуће. Лево и десно од наших положаја водила се оштра борба. Наш батаљон се тако обрео као најистуренији део на одсеку напада наше бригаде. Четници су покушали да нас јуришем одбаце. Долазило је до борбе изблиза, али ми смо успели да одржимо положај. Гомиле четнике су изгинуле испред нас. Место које смо држали је мало узвишено па се могло видети и како друге наше јединице нападају... «

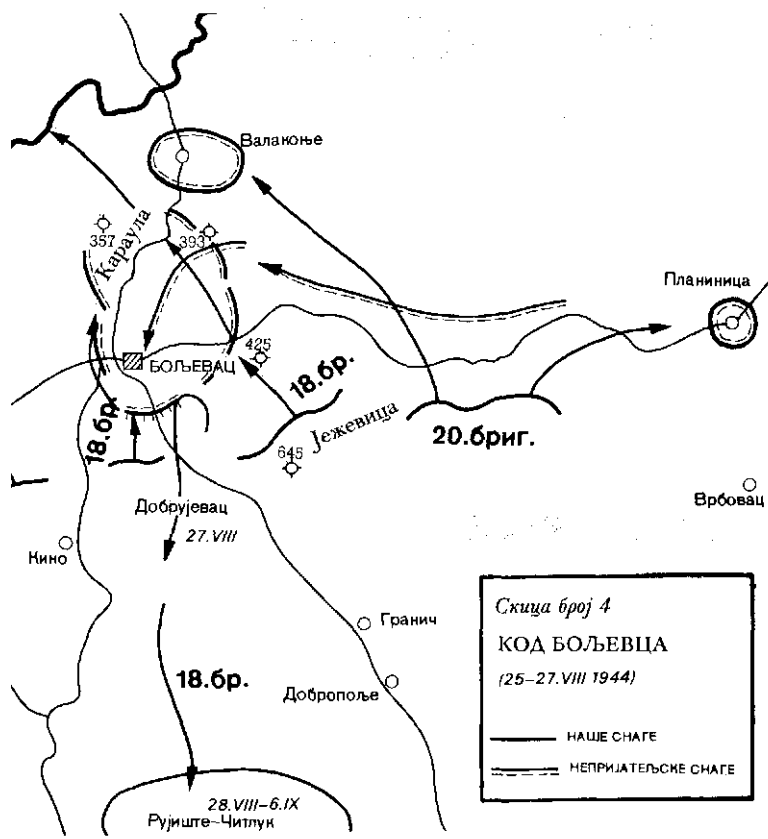
Трећи батаљон је лако разбио слабе снаге четника у самој варошици и посео положај северно од Бољевца. Када се ситуација на положају 2. батаљона погоршала, штаб 3. батаљона је, према наређењу штаба бригаде, одвојио део батаљона и упутио као помоћ 2. батаљону код магацина.

За то време је и 1. батаљон растерао четничке групе код Малог Извора, после чега је штаб бригаде наредио и овом батаљону да део снага упути ка положају 2. батаљона. Батаљон је извршио снажан напад и на положају Карауле убио више четника, а заробио 30.

До сванућа непријатељ је на целом положају био разбијен, осим код касарни. На правцу 20. бригаде, код Валакоња, у првом тренутку је опкољен непријатељ у овом селу, али је том приликом, због слабе везе, дошло до борбе између њених батаљона, што је непријатељ искористио да се извуче из обруча и да затим снажним противнападом потисне бригаду у правцу Зајечара. Тако је и онако слабо садејство између 18. и 20. бригаде било прекинуто, па је непријатељ јаким снагама из правца Зајечара око подне извршио жесток противнапад на 18. бригаду. Поред четника, у противнападу је учествовао и моторизовани одред јачине 800 - 1000 војника, сасгављен од белогардејаца, љотићеваца и Немаца. Дуж целе линије положаја бригаде са североистока и севера, од Зајечара и Злота, непријатељ је нападао.

Заподенута је врло оштра борба, нарочито на одсеку 3. батаљона, изнад Бољевца, код винограда где се тукло и кундацима. Двадесет седмог августа до подне бригада је издржавала јак притисак, а потом се под борбом морала повући; напустила је Бољевац и повукла се на полазну линију Ртањ - северни део Ласовачке планине. То је непријатељ искористио и у току следеће ноћи јаким снагама избио на линију село Мирово - село Илино - село Добрујевац - Жежевица, одакле се, око поноћи, повукао и задржао ближе Бољевцу.

Радисав Станковић, тада борац 3. батаљона, о овом непријатељском противнападу забележио је овај детаљ:

»Како је нашој чети понестало муниције, борци су морали да се повлаче. Ја сам тада био у 2. чети и нама је наређено да што пре заменимо 3. чету. Ми смо муњевитом брзином дошли до близу положаја и застали у неким виноградима. Четници су масовно јуришали, али смо им ми то добро наплатили. Пошто их је било много више него нас, јурили су нас и даље. Командовао им је неки брадоња. Могао сам добро да га уочим. Видим како је узео заклон иза једног дебелог стабла и викао својим четницима да партизане хватају живе, псујући нас. Десно од мене је био комесар чете. Покажем му на брадоњу и чекам да се појави иза дебла. И чим се појавио, опалим из своје пушке. Само се скљокао, више ни реч није изустео. Комесар и борци ме силно похвалише... «

Напад на непријатеља у рејону Бољевца није дао очекиване резултате, али су непријатељу нанети велики губици: око 130 погинулих, већи број рањених и 35 заробљених четника и 20 погинулих немачких војника, док су губици јединица 25. дивизије, према извештају штаба дивизије, износили 15 погинулих и 32 рањена борца и руководиоца (18. бригада - 6 мртвих и 18 рањених; 16. бригада - 3 мртва и 6 рањених; 20. бригада - 6 мртвих и 8 рањених).⁵⁷ Међутим, према нашим истраживањима утврђено је да је у овом нападу на Бољевац 18. бригада имала 10 погинулих, 14 рањених и једног заробљеног борца кога су касније четници стрељали. Но, у укупном износу бројке су исте.⁵⁸

У ПОДНОЖЈУ РТЊА

После ових борби јединице 25. дивизије су повучене на краћи одмор.

Да би заштитио јединице од евентуалних напада непријатељ из Књажевца, Зајечара, Бољевца и Алексинца, штаб 25.

⁵⁷ Зборник НОР-а, том I, књ. 11, стр. 204, Архив ВИИ, кут. 25, бр. рег. 26/6, 28/6.

⁵⁸ Подаци из извештаја штаба дивизије, а затим и подаци из сачуваног Операцијског дневника бригаде не слажу се увек са подацима о броју погинулих, рањених и несталих који су утврђени накнадним истраживањем. Разлике које постоје су разумљиве ако се има у виду да су извештаји и Операцијски дневник писани непосредно после борби. Осим тога, у нашој евиденцији рањени борци, који су умрли после борбе на путу за болницу или у болници, урачунати су у погинуле, па је зато у скоро свим случајевима био нешто већи број погинулих, а мањи број рањених.

дивизије је 18. бригаду разместио на простор Ртањ - Слемен; 20. бригаду на простор Слемен - Читлук - Девица; 19. бригаду на правац Кривога Вира и ка Алексинцу, а 16. бригаду у рејон Сокобање.⁵⁹ После кратког времена један батаљон 18. бригаде је преузео сектор и задатак 20. бригаде, која је 3. септембра ушла у састав новоформиране 45. српске дивизије.

Бригада је остала на овом простору до 5. септембра, укупно 8 дана. Овде је могла да се одмори и попуни припремајући се за одлучујућа дејства ради коначног ослобођења читаве источне Србије. Јединице су свуда наилазиле на велике симпатије и помоћ овог народа. Становништво је са дубоким патриотским осећањем да даје свој допринос борби против окупатора и домаћих издајника свесрдно помоћ указивало борцима и старешинама. Народ је припремао и опремао просторије за смештај и негу рањеника и осталих бораца, а у оперативне јединице слао своје делегације са даровима. Мештани су били веома активни и на прикупљању хране, одеће и обуће за борце. Месно становништво је давало и драгоцене податке о стању у непријатељским гарнизонима.

Као у Кривој Феји, тако је и ово време у бригади било испуњено војно-политичким и културно-забавним активностима. Чете су извршиле анализу покрета од Криве Феје и борбених дејстава које су имале на том дугом маршу, посебно код Бољевца. Одржано је више партијских и скојевских састанака, политичких предавања и приредби. Почео је да ради и политички курс при штабу дивизије, а у 18. бригади покренут је лист »Слобода«. Стигле су и вести да су јединице 21. дивизије и Оперативне групе дивизија отерале четнике из Топлице крајем августа и да се борбе воде око Крушевца. Главни штаб Србије је, према наређењу Врховног штаба НОВЈ, формирао 13. и 14. корпус (6. септембра); у састав 13. корпуса су ушле 22, 24, 46. и 47. дивизија, а у састав 14. корпуса 23, 25. и 45. дивизија. Командант 14. корпуса постао је Радивоје Јовановић Брадоња, дотадашњи командант 25. дивизије, а политички комесар Раја Недељковић, дотле политички комесар 23. дивизије. Дужност команданта 25. дивизије преузео је Уроин Кукољ, дотле заменик команданта дивизије.

jsjj Из састава Оперативне групе дивизија стигао је у 18. бригаду, као и у остале бригаде 25. дивизије, један број војних и политичких руководилаца као кадровско појачање бригаде,

⁴¹ Зборник НОР-а, том I, књ. 9, стр. 222. ,

што је имало велики значај за организацијско учвршћење, даље борбено оспособљавање и морално-политичко јачање њених јединица. Они су распоређени по јединицама, претежно у штабове батаљона. Тако је за новог помоћника политичког комесара 18. бригаде дошао Витомир Лазаревић Рутош, а дотадашњи помоћник комесара Трајко Јовановић Јосиф постао је политички комесар 19. српске бригаде. Лаза Иваниш је постављен за команданта 1. батаљона, а Бранко Кнежевић за команданта 3. батаљона. Политички комесар 2. батаљона је постао Мате Антулов, а дотадашњи комесар Ратомир Стојковић Страхина именован је за комесара 1. батаљона, док је за политичког комесара 3. батаљона именован Лука Лековић. Неки од дотадашњих руководиоца из 18. бригаде су распоређени у друге бригаде 25. па и 45. дивизије.

Дошло је и до промене на дужности политичког комесара дивизије, тј. нови политички комесар дивизије постао је Милојица Пантелић, с тим што се дотадашњи комесар Радош Јовановић Сеља вратио на дужност секретара Окружног комитета КПЈ за топлички округ.

Из Оперативне групе дивизија дошао је у бригаду и извесан број другарица. Стана Булибрк је постала санитарски референт 1. батаљона, а Миља Омићевић референт санитета у 3. батаљону.

Из наредна два забележена казивања може се осетити колики значај су борци придавали сусретима народа и партизана Србије и пролетера који су дошли у србијанске јединице. Стана Кулибрк пише и ово:

»18. августа комесар мог батаљона каже мени и Божићу Поповићу да нас двоје пођемо у штаб бригаде јер треба да идемо у неке нове јединице. Прикупили су се још неки руководиоци из наше бригаде. Саопштено нам је да идемо у нове србијанске јединице... Прелазимо реку Топлицу, идемо према Јастрепцу. Народ излази да види и поздрави Титову војску Пеке Дапчевића, Титове пролетере. Крећемо према Морави, газимо је преко ноћи. Идемо кроз села и тако стижемо у Сокобању, где је одвојена једна група за 25. дивизију. Ја сам распоређена за санитарског референта 1. батаљона 18. српске бригаде... «

А Илија Купрешанин, који је постао командир Пратеће чете бригаде, каже:

»Посебно желим да кажем да сам по доласку у 18. бригаду видео да међу борцима и руководиоцима у овој бригади влада јако другарство и братски односи. Борци и руководиоци са великом радошћу су нас примили и прихватили као своје ратне другове који су дошли да са њима заједно наставе борбу до коначног ослобођења наше земље. А у току борби 18. бригаде уверио сам се да су Топличани храбри борци и добри руководиоци и да су у дотадашњим борбама били стекли значајна ратна искуства«.

За то време бригада је добила више лаког пешадијског наоружања, неколико средњих минобацача, нешто муниције и опреме, што је омогућило да се при штабу бригаде формира Пратећа чета.

У 18. бригаду дошли су и нови борци: из околине Сокобање - 10, из околине Књажевца - такође 10, а десетак из околине Бољевца и неких суседних крајева. Та попуна, иако недовољна, била је знатно појачање јединица бригаде.

Ево и једне цртице коју је забележила Вера Матовић, болничарка у бригадној болници:

»Неизбрисиви траг оставила је у мени једна хируршка интервенција обављена у рејону Суве планине или негде другде у болници, а извео ју је др Воја Стојановић, дивизијски лекар. Вероватно зато што је то за мене била прва тешка и болна ситуација. Било је то у кући неког сељака. У соби на столу, прекривеним падобранским платном, лежао је рањени борац, млад. Тихо је јецао и чекао одлуку лекара и почетак страшног чина. Др Стојановић, са рукама прекрштеним преко груди, нервозно се шетао по соби размишљајући како да изведе ту тешку операцију - ампутацију ноге, без наркозе. У једном тренутку се обратио борцу и рекао да не постоји друга могућност сем да му одреже ногу. Чувши то, борац, младић, одмах одговори: 'Докторе, ништа не брини, само режи: ако треба, и другу!'. Такав одговор за мене је више био него херојски. Операција је дуго трајала. По завршетку операције доктор ме је позвао и наредио ми да одсечену ногу, тај комад белог мртвог меса, однесем и закопам у земљу. Покушала сам да то учиним, али сам се у првом тренутку срушила као клада на земљу, скоро онесвешћена. Дотрчала је другарица Дена, комесар болнице, и помогла ми је а онда је сама извршила задатак«.

ПРОДОР КА ДУНАВУ

За време док се 18. бригада срећивала и одмарала, штаб 25. дивизије је прикупио нове податке о непријатељским снагама и припремио нови напад на непријатеља код Бољевца и покрет на север, ка Дунаву. Претходно је требало прикупити бригаде у рејону северно од Сокобање, порушити комуникацију Зајечар - Параћин, испитати стање код непријатеља у рејону Бољевца и Бора, евентуално овладати Бољевцем, а затим наставити продирање ка Доњем Милановцу, што пре избити на Дунав и пресећи саобраћајнице које из долине Тимока и велике избочине Дунава воде према Пожаревцу.⁶⁰

Штаб 25. дивизије располагао је подацима да се код Бољевца налазе само четничке снаге јачине око 1.500 људи, за које се претпостављало да ће бранити варошицу. У таквој ситуацији одлучио је да их нападне, а затим, не задржавајући се у овом рејону, настави планирани продор ка Дунаву. На основу плана требало је, уз обезбеђење према Зајечару и Параћину, окружити непријатеља и ударом са свих страна уништити.⁶¹ Заповест за напад је издата 6. септембра.⁶²

Према добијеном задатку, 18. бригада се истог дана до 18 часова прикупила на простору око Баба Станиног врха, североисточно од села Рујишта, а затим у 18,30 часова извршила покрет правцем село Добро Поље - Орлово поље - кота 542 - кота 552 - Гуруњар, југозападно од Бољевца. Када је стигла пред Бољевац, штаб бригаде је упутио један батаљон на Марков камен (кота 478), на друму Бољевац - Зајечар, ради затварања правца од Зајечара; један батаљон да напада на магацине у рејону коте 425 правцем Татарско поље - Виноградарско брдо и да затвара правац од села Планинице и Црног Тимока са североистока; један батаљон да напада на село Валакоње правцем Буково - кота 468 - Круг - кота 421. Осим тога, задатак 18. бригаде је био да успостави везу са јединицама 23. дивизије, које су 6. септембра увече нападале непријатељски гарнизон у Зајечару, као и да извиђа у правцу села Савинца и Оснића, да би се предузеле мере у случају да тамо буде непријатељских снага.

Напад је требало да почне 7. септембра у 1 час после поноћи.

⁶⁰ Петар Вишњић, Операције за ослобођење источне Србије (јун-октобар 1944), Зајечар, 1985, стр. 113.

⁶¹ Исто.

⁶² Зборник НОР-а, том I, књ. 9, стр. 324.

Штаб 25. дивизије је посебно истакао да је напад веома значајан због крајњег циља покрета дивизије, као и због »угледа наше војске«, да се ликвидација непријатеља безусловно и по сваку цену мора извршити, и то што пре »једним брзим и енергичним нападом«. Уочи напада саопштено је борцима да је 25. дивизија добила задатак од Главног штаба Србије да прва успостави везу са Црвеном армијом на Дунаву.

Међутим, до борбе није дошло, јер изгледа да је непријатељ открио концентрацију снага НОВЈ за нови напад на Бољевац и Зајечар, па је код Бољевца напустио положаје пре него што је отпочео напад и повукао се ка северу, односно Зајечару. У налету су јединице 18. бригаде сустигле поједине заостале групе четника и недићеваца и разоружавале их. Јача група скојеваца, коју је штаб бригаде формирао да у време напада зађе иза непријатељских положаја, у позадину, заробила је десетак четника и недићеваца.

Тако је ослобођен Бољевац и заузет погодан положај, у ширем рејону села Злота, за наступање ка Дунаву.

Истог дана је после тешке једнодневне борбе 23. дивизија ослободила Зајечар, али га је дан касније морала напустити јер су се јаке немачке снаге појавиле из правца Ниша преко Књажевца.

Нови задатак 25. дивизије био је да крене из рејона Бољевца ка Брзој Паламци и Доњем Милановцу.⁶³

Пошто је маршрута ишла преко високих огранака Кучаја, Хомољских планина и Дели-Јована, јединице 18. бригаде су морале да се растерете свих транспортних средстава, осим товарних коња.

Како ситуација на подручју у које се кретало није била довољно позната и јасна, штаб дивизије је упозорио штабове бригада на опрезност приликом избијања на линију село Подгорац - Сумраковац и у рејон Злота. Бригада је требало да има шири извиђачки простор, да у току марша прикупља податке и да их хитно доставља штабу дивизије, а после доласка на одређени простор да развије обавештајну службу ради утврђивања тачног стања непријатељских снага у Бору и другим местима, као и на комуникацији Зајечар - Бор - Жагубица — Пожаревац. С обзиром на то да је непријатељ у овом рејону располагао прилично јаким снагама, јединице су у сваком моменту морале да буду у стању да прихвате борбу. Пошто је непријатељ располагао и артиљеријом, штаб дивизије је скре-

⁶⁶ Зборник НОР-а, том I, књ. 12, стр. 30. " **

нуо пажњу јединицама да се приликом посетања положаја највећа пажња обрати маскирању и на одмору, а и на положају.

У ноћи између 7. и 8. септембра 18. бригада је извршила покрет у складу са заповешћу штаба дивизије с циљем да се пребаци у рејон Злота и Бора. Марш је почела у 9 часова, у две колоне: два батаљона правцем село Савинац - село Сумраковац - село Злот, а један батаљон и позадински делови бригаде правцем Валакоње - село Боговина - Подгорац - Злот.

Међутим, и са овог простора непријатељ се повукао тако да је бригада, без борбе, прошла одређеним правцима и сутрадан 8. септембра разместила се на линији Маленик (кота 1088) - Бурчи - Ристивојско брдо (кота 358) - Глистино брдо (кота 341) - Пејина чука (кота 485) - Кобила (кота 475) - Рецецова чука (кота 524) - Скоро-шулни. На овој линији бригада је сачекала ново наређење штаба дивизије.⁶⁴

Према новом наређењу штаба дивизије, које је стигло истог дана, 18. бригада је добила задатак да најхитније изврши покрет и избије на простор село Црнајка - Клокочевац - село Плавна и да се повеже са јединицама Црвене армије које су већ избиле на леву обалу Дунава.

Била је рана јесен, још је било топло.

Са простора где се налазила бригада је 8. септембра по подне кренула западно од Бора правцем Тилва њагра - Лашош - Кулема љупан - Кормаруш - Чока чурули - кота 368 - Тилва церова - Тилва паску - Стрелиник (кота 1065) - Драгичон - Чука борбанце - Кулмеа начулин (кота 508). Маршевало се убрзано. Пред зору је дат одмор који је трајао око три часа. Бригада је остала у колони. Умор и сан лако су савладали борце, само су местимичне страже и обезбеђења били будни. А потом је марш настављен истим темпом правцем Бучањи (кота 482) - Мали голи врх (кота 850) - Репичина коса (кота 467) - Плавна.

Хитајући у сусрет Црвеној армији, бригада је организовано и без проблема савладала и ову деоницу марша и успела је да 9. септембра ујутру избије на Велики и Мали крш. Сунце је изгревало на истоку, а доле су унедоглед пружао пространи крај према Дунаву и Неготину. У међувремену су предњи маршевски делови открили четнике у селу Горњанима, у подножју Крша. Касније се утврдило да су они припадали четничком Крајинском корпусу. Штаб бригаде је одлучио да се одмах нападне.

⁶⁴ Зборник НОР-а, том I, књ. 11, стр. 363.

ј.чсм.

Како је изведена ова акција најбоље се види из записа Милосава Томића Павла, тада заменика команданта 18. бригаде:

»У маршевској колони наша бригада је у зору избила пред Мала и Велика Врата, пут Горњана. Наша патрола откри четничко обезбеђење. Позва их питањем: 'Ко је тамо?'. Одговор је гласио: 'Четници војводе Пилетића'. Исто и четници питају. Ми одговарамо испробаним лукавством: 'Бољевачки четници'. Ми их позовемо да нам приђу. Они нас послушаше. Било их једна десетина. Разоружамо их. Имали су и пушкoмитраљез 'брно'. Штаб бригаде их је саслушао и дознао да ће четници из Горњана убрзо поћи овим правцем преко Врата. Свањивало је. Са Врата се лепо види Горњане. Видимо како се четници постројавају за покрет и како крећу. Напред крећуо фијакер.

Одмах је штаб бригаде позвао команданте батаљона и дао им задатак да са својим батаљонима изврше блокаду ових четника. Један батаљон је упућен источно од села, други јужно, а трећи фронтално ка селу. Минобацачка чета је постављена на сама Велика Врата. Кад су батаљони скоро стигли да затворе обруч око села, неки борац је случајно опалио из пушке. Четници, видевши да их опкољавамо, дадоше се у бегство на све стране. Опале тек по неки метак. Наша минобацачка чета отвори ватру по четничкој руљи док је бежала. Разбијене четнике смо после хватали по групама, по селима, по шумама, око Танде, Плавне, Клокочевца... Утврдили смо да су четници имали преко 20 мртвих, а у првом налету смо заробили преко 50 четника. Само је нашем командиру минобацачке чете мина непажњом однела прсте на руци.

Потпуно разбијени и обезглављени четници су се разбежали према Дели-Јовану. Касније су их овако растурене заробљавале јединице 18. бригаде. Том приликом је бригада запленила велике количине разне четничке опреме, материјала и животних намирница, као и целокупну архиву штаба овог корпуса. Један број заробљених четника је остао у бригади да се бори против непријатеља.

После ове кратке акције бригада је у току дана избила у шири рејон Плавне, на друм Мајданпек - Штубик - Неготин, са задатком да настави са уништавањем четничких остатака.

Бригада је размештена на простору Плавна - Рудина - Чока чурули - Шегет - Тилва маре (кота 498) - Коље брдо (кота 507) - Попадија - Ајдучка глава (кота 420) - Главичорка (кота 385).

Тако је 25. дивизија избила на Дунав.

Наступни марш од Криве Феје до Дунава, који је трајао нешто више од месец дана, био је успешно завршен. Пређено је близу 400 км брдовитим и планинским тереном. Понекад су поједине деонице маршруте савладаване брзо да би се што пре достигао маршевски циљ. За време марша на неколико места су вођене борбе против непријатеља, од којих је она код Бољевца била најзначајнија. У тим борбама су се борци а и цела бригада још више очеличили, што ће се потврдити у наредним борбама и акцијама у неготинском крају.

Девог септембра 1944. стигла је вест да је фашистичка Бугарска капитулирала и да је нова, Отачественофронтска Бугарска окренула оружје против Немаца, дотадашњих својих господара. Међутим, борци тој вести нису придавали нарочити значај. За њих је било најважније да наставе борбу до потпуног ослобођења земље.

И у овом, неготинском крају, 1941. године био је веома развијен народноослободилачки покрет. Управо на овом простору, где се 18. бригада налазила, дејствовао је 1941. године не тако бројно јак али борбени Крајински партизански одред, који је убрзо, септембра исте године на Дели-Јовану настрадао. После тога су завладали четници. Крајем 1942. поново ће оживети народноослободилачка борба, али под веома тешким условима. Народ је и овде био заплашен четничким терором. Половином 1943. године, формирањем Тимочког партизанског одреда а касније и Тимочко-зајечарског НОП одреда јачине два батаљона, настао је снажан преокрет у развоју НОП-а и у овом крају. Значајни удео у оживљавању НОП-а на овом терену имала је и Јастребачка партизанска чета Јастребачког батаљона која се више од месец дана борила у саставу Тимочког батаљона. А сада, доласком јединица 23. и 25. дивизије у овај крај коначно је долазила и слобода.

АКЦИЈЕ РУШЕЊА КОМУНИКАЦИЈЕ ШТУБИК - КЛОКОЧЕВАЦ

Капитулација Румуније, па одмах за њом и Бугарске, затим избијање јединица Црвене армије на Дунав код Турн Северина и њихово приближавање бугарско-југословенској граници, као и продор 23. и 25. дивизије у првој половини сеп-

тембра према Дунаву, при чему су потпуно разбијене четничке снаге у овим крајевима, указивало је да ће и постојеће немачке снаге на овој триторији бити брзо потучене и протеране, а овај крај дефинитивно ослобођен.

Наравно, приближавањем јединица Црвене армије Дунаву и бугарско-југословенској граници за немачку команду на Балкану источна Србија је постала изванредно значајно оперативно подручје. Одбраном источне Србије Немци су бранили и долину Велике Мораве, која је, због комуникација које туда пролазе, а у склопу немачког плана за повлачење Групе армија »Е« из Грчке, такође, била од великог значаја. Шире узето, ово подручје је имало везе и са одбраном самог Београда. Зато је немачка команда на ово подручје довела нове снаге: ојачану 1. брдску дивизију и 2. пук оклопногренадирске дивизије »Бранденбург«. То је изменило целокупну ситуацију. Дотле се у Бору налазио један пук белогардејског Руског заштитног корпуса, 1 пук Љотићевог Српског добровољачког корпуса, 3. и 4. батаљон немачког 1. полицијског пука, у Бердапу немачки Бердапски одред, формиран од морнара из састава раније немачке Црноморске флоте. У осталим гарнизонима биле су распоређене мање окупаторске снаге: у Доњем Милановцу руски белогардејци, један посадни, један Ландешицен батаљон и два монитора, у Пожаревцу 2. батаљон 18. полицијског пука, а на простору Деспотовда и Петровца на Млави четнички Млавски корпус.

Овим немачким снагама убрзо ће се придружити и немачка Прва брдска дивизија. Ова дивизија је у оквиру стратегијско-оперативног плана команде Групе немачке армије »Е« имала неке друге задатке, а онда је из наведених разлога променила правац кретања скренувши према Нишу, а затим према Књажевцу, Зајечару и Неготину. Немачки војноуправни командант Југоистока, генерал Фелбер, још 8. септембра је у наређењу, које је упутио овој 1. брдској дивизији и команди одбране Бора, врло изразито истакао циљ немачких снага на овом простору у том тренутку, тј. да је »разбијање тамошњих црвених снага од нарочите важности за спречавање садејства између Тита и совјетских снага из Румуније«. Већ сутрадан, 9. септембра, он је јавио Врховној команди Вермахта да се »јаке црвене снаге и даље крећу из рејона Зајечара да се сједине са очекиваним совјетским снагама«. И борбену Групу »Фишер« је упознао да су »црвене снаге у надирању ка северу настојећи да се сједине са руско-румунским снагама које се очекују са правца Турн-Северина«.

3 Г А В
XV дивизије ИСКВ
22. IX. 1944. г.
Положај

К. СТАБИ XVI, XVIII И XIX СРПСКЕ ВО БРЕГАДЕ

Према извештају штаба XIX српске бригаде непријатељска
села која је 21. о. в. кренула на Блокчево према Д. Милаковићу која је
м. о. в. 18 сати стигла у Д. Милаковић. Према извештају штаба XVIII српске
бригаде непријатељ је оставио остацима код места у Плавну где се је утврдио
Непријатељски делови налазе се на комуникацији од Плавна према Стубнику
у смеру Стубник. Непријатељ мобилише све снаге које год може ухватити
на са колима на рад на оправку реније порушених мостова. На горњим извеш
ја може се видети да непријатељ мобилише и каде кретања ком.никацијом
Блокчево-Д. Милаковић. Новоме наредом је ружера кому.никација од о
вог вилчаја и једна од најважнијих
операција. На овим местима на наведе
се зарушавати кому.никацију ружера
на што јачу извештају и осавештају
на као тако и ружеру. Крику у то
близину непријатељског фронта. На је
кватују све делове од којих ће се о
Поред ружера наведене кому.никације
оставити снаге од маки одељења

По овим извештају
штаба фронта и кому.никацију Блокч
Груписавне непријатеља. Колони које
може бити и знак немачког отступа
тачним подацима о јачина наведене
штабу. У извештају је и скоро де
Најважније по
лова са потресним подацима.

Често се пута
на се придржавају се назива по
деју називе како те снаге на
се говори о непријатељском ар
премцу се креће и у које зрен
има рад и планове свога шта
потпуноснама и и снага се придр
јте исто

Од савезничких официра приликом овог да бомбардују Тешку
Брау Пачава, Јабучкица, Неготин, Стубик, Плавну и Д. Милаковић те према томе
и те снагу штабовима сачињена да су се одреши преко деста на јавој дими
како да се то до до подопредних случајева.

У извештају од 21. о. в. потреском је извештају да тешки
градњаи учесу у састав пратених водова бригаде. Тешки извештаји
у саставу пратених водова бригаде сачињена

СРПСКА БРИГАДА - ВОЈВОДИНА

Војнички командир-потпуковник

Милановић

начелник штаба,
мајор

Бранковић

В. Д. командир мајор

Луковић

Другим речима, расположиве немачке снаге су имале задатак да организују одбрану према Дунаву и на источној југословенско-бугарској граници, да спрече прелазак трупа Црвене армије преко Дунава и из Бугарске, да онемогуће садејство 14. корпуса НОВЈ са јединицама Црвене армије и на тај начин обезбеде комуникације које из долине Тимока воде ка долини Велике Мораве и ка Београду.

Доласком 2. пука »Бранденбург« у Неготин, његове јединице су поселе простор Неготин - Прахово и Неготин - Салаш. Из Бора су се такође активирале посадне јединице. Исто тако су и немачке посаде у Доњем Милановцу и у другим местима на обали Дунава биле спремне за одбрану.

Осамнаесту бригаду, као и друге јединице 25. дивизије и 14. корпуса, очекивале су тешке борбе против јаких немачких снага у неготинском крају.

Међутим, према недовољно провереним подацима који су указивали да, у ствари, Немци желе да пруже отпор само ради добијања у времену да би могли што брже и лакше да евакуишу своје трупе из источне Србије, а не располажући тачнијим подацима о јачини непријатељских снага, штаб 25. дивизије је морао већ сутрадан (10. септембра) после доласка 18. бригаде на овај простор да јој нареди да развије што активнију извиђачку и обавештајну службу с циљем да се утврди право стање како би штаб дивизије могао да планира одговарајућа борбена дејства.⁶⁵ Осим тога, 18. бригада је добила задатак да чврсто затвори правце од Неготина и Јабуковца, обраћајући пажњу на противоклопну и противавионску одбрану. Бригада је требало да остварује што чвршћу везу са 16. бригадом, нарочито на Црном врху (кота 655), јер је ова тачка могла касније да има велики значај пошто се налазила на гробену који се пружа правцем север - југ од села Мироча до Плавне. Због тога је ту требало држати припремљене снаге које би могле дејствовати на овом правцу уколико се укаже потреба. Бригада је требало да се повеже и са 23. дивизијом која се кретала према Неготину правцем Салаш — Златарица - Неготин, тј. комуникацијом Зајечар - Неготин. На основу ове заповести 18. бригада је одмах посела положаје код Плавне.

Ситуација се развијала великом брзином и непредвидљивим токовима. Стизала су разна обавештења о немачким трупама, о јединицама Црвене армије, о румунској војсци. Према

⁶⁶ Зборник НОР-а, том I, књ. 12, стр. 30. " **

некима, јединице Црвене армије су се пребациле на сектор Кладова, али су се опет повукле. Штаб 25. дивизије је на основу овог обавештења упутио једно одељење добро наоружаних бораца да се пробије до Кладова, да испита ситуацију и ухвати везу са јединицама Црвене армије, али није било резултата. Једно обавештење је указивало да се на сектору Доњи Милановац - Радујевац налази око 5000 немачких војника, што такође није било тачно. Ове немачке снаге су по групама јачине око 200 војника, наводно, биле распоређене уз обалу Дунава, а најјача се налазила у Прахову. Око 150 бродова наводно се налазило на Дунаву. Али стигла је и вест да су Немци већ били потопили скоро све бродове, сем 20 и да уништавају и намирнице. Све је то наводило на закључак да се Немци припремају за брзу евакуацију.

Штаб 23. дивизије је главнину својих снага брзо пребацио на простор северно од друма Вражогрнац - Бор, а мањим деловима је контролисао правац Зајечар - Бор. Затим је, 10. септембра по подне, упутио све три бригаде на север, ка Дунаву ради чишћења терена од непријатељских снага и ослобођења Неготина.

Прикупивши податке да се у Доњем Милановцу налази само око 800 Немаца, штаб 25. дивизије је 11. септембра донео одлуку да 16. и 19. бригада изврше напад на овај гарнизон.⁶⁶ У складу с тим штаб дивизије је наредио 18. бригади да поседне нове положаје, и то: једним батаљоном на линији Медвеђа чука - Краћи - Коље брдо, с тим да истури предстражу на линију Плавна - Кампу лунг (кота 397) - кота 289 - Чока брлањ (кота 503), ради затварања комуникације од Неготина ка Доњем Милановцу и Мајданпеку; другим батаљоном на линији Црни врх (кота 655) - Циганско гробље (кота 533) и предстражом на линији Мали Црни врх (кота 543) - Стрњак (кота 472), док је трећи батаљон требало да буде у резерви у Клокочевцу.

Штаб дивизије је упозорио јединице да у нападу дејствују брзо и енергично с тежњом да освоје непријатељске положаје у једном јуришу, јер ће нас то најмање коштати и жртава, и могућности, и интервенције, као и исцрпљивања јединица, а да у нападу треба бити упоран, па у случају неуспеха првог налета продужити напад и у току дана.

⁶⁶ Зборник НОР-а, том I, књ. 12, стр. 30.

" **

Напад на непријатеља у Доњем Милановцу изведен је ноћу 11/12. септембра, али није успео. У овој вароши налазиле су се знатно јаче снаге непријатеља него што се претпостављало на основу прикупљених података (око 2.000 Немаца и белогардејаца), а само место је било јако добро фортификацијски утврђено.

После неуспелог напада 16. бригада је запосела положаје јужно од Доњег Милановца и на Мирочу, а 19. бригада југозападно од Доњег Милановца на огранцима Великог Лишкоца, затварајући тако правце Доњи Милановац - Мајданпек.

За време овог напада 18. бригада није имала борбеног контакта с непријатељем; остала је на истим положајима и после напада.

Дванаестог септембра 23. дивизија је напала и ослободила Неготин, али га је, као и у случају када је ослободила Зајечар, морала убрзо да напусти и да се повуче јер је једна немачка јача моторизована јединица (2. пук »Бранденбург«) надирала из Зајечара ка Неготину.

С обзиром на значај Доњег Милановца у овој ситуацији, штаб 25. дивизије је новом заповешћу од 13. септембра наредио 16. и 19. бригади да наставе нападе и дању и ноћу на непријатељску посаду у Доњем Милановцу, све до њене потпуне ликвидације. Исто тако, наредио је јединицама да отпочну са рушењем свих комуникација на овој просторији како би се спречио дотур горива, муниције и других материјално-техничких средстава немачким јединицама, као и њихово извлачење. С тим у вези, 16. бригада је требало да руши комуникацију Доњи Милановац - Клокочевац, 19. бригада Доњи Милановац - Мајданпек, а 18. бригада село Црнајка - село Танда - село Луке - село Доња Бела Река. Због тога је 18. бригада своја два батаљона пребацила у рејон Црнајке да затварају правац између Дели-Јована и Великог Крша.⁶⁷

Намера је била да се рушењем комуникација, што је требало извршити што темељније, створи повољна ситуација за капитулацију или уништење немачких снага на овом простору. У овој акцији рушења и запречавања коришћено је и локално становништво. У првом реду рушени су мостови који се не могу обићи, а затим и остали мостови и пропусти. Извршене су и припреме за минирање путева с тим да се mine ста-

⁴¹ Зборник НОР-а, том I, књ. 9, стр. 222. ,

вљају пред наилазак непријатеља. Извршене су и припреме за минирање стена које се налазе поред комуникација.

Бригада је два дана била углавном ангажована на овим задацима и она их је успешно извршила.

Упоредо је настављен појачани политички рад по четама: тада је била нарочито актуелна парола коју је Главни штаб Србије тих дана истакао: »Не дај потученом Шваби да се некажњен извуче из Србије! Удри га!«

Тринаестог септембра су јединице 16. српске бригаде успоставиле везу са извиђачким деловима јединице Црвене армије који су се пребацили преко Дунава. Тај значајни историјски сусрет Народноослободилачке војске Југославије и Црвене армије догодио се код села Мироча, на падинама истоимене планине. Сутрадан, 14. септембра 1944, Главни штаб Србије упутио је о томе следећу депешу Врховном штабу НОВЈ:

»Јуче, 13. о.м. на правцу Клокочевац - Оршава ухваћена је веза са Црвеном армијом. Ура!«⁶⁸

Међутим, ови извиђачки делови су се одмах вратили назад, на леву обалу Дунава, и проћи ће више дана до пребацивања јачих јединица Црвене армије преко Дунава и избијања на бугарско-југословенску границу код Неготина и Зајечара.

У новој ситуацији штаб дивизије је извршио 15. септембра прегруписавање бригада прилагођавајући њихов борбени распоред и будућа дејства новом развоју догађаја.⁶⁹ Према тој заповести, 16. бригада је одређена да затвара правце Доњи Милановац - Мајданпек и Доњи Милановац - Клокочевац; 18. бригада је груписана у ширем рејону Плавне ради затварања правца Штубик - Плавна - Клокочевац, тј, према комуникацији Неготин - Штубик - Јабуковац (одбрана овог правца је појачана и једним батаљоном 19. бригаде), а 19. бригада је оријентисана на затварање правца Клокочевац - Мајданпек.

Тако се 18. српска бригада нашла на комуникацији и око ње на једном изузетно значајном правцу за непријатеља. У току поседања ових положаја бригада је разјурила неколико мањих четничких група. Том приликом се предало 40 четника са два пушкомитраљеза.

[К' 'л; •

⁶⁸ Зборник НОР-а, том I, књ. 12, стр. 87.

⁶⁹ Зборник НОР-а, том I, књ. 12, стр. 119. 'Ј

< < -

НАПАДИ НА НЕМАЧКУ МОТОРИЗОВАНУ КОЛОНУ

Јединице 18. бригаде су на положајима око друма Штубик - Клокочевац, у рејону Плавне, сваког часа очекивале да се појави непријатељ из правца Неготина и Штубика. Уз то су очекивале дуго прижељкивани сусрет са црвеноармејцима.

Шеснаестог септембра је на положајима било мирно, а сутрадан 17. септембра из правца Неготина појавила се моторизована колона из састава 2. пука немачке дивизије »Бранденбург«. Њени предњи делови су пре подне ушли у Штубик.

Одмах је штаб 3. батаљона, чије су јединице држале положај у рејону Штубика, упутио у Штубик једну чету са задатком да утврди какве су се то непријатељске снаге појавиле на друму Неготин - Штубик. Међутим, команда ове чете, видевши да чело немачке колоне нема јако обезбеђење, одлучила је да га нападне. Чета је извела изненадни напад и том приликом уништила једна борна кола и оштетила 3 камиона. Потом се повукла на свој положај.⁷⁰

Напад ове чете био је увод у вишедневне борбе 18. бригаде против немачких снага на овој комуникацији, које ће, уз краћи прекид, трајати до половине октобра 1944. године.

Било је потпуно јасно да је ова немачка моторизована колона надирући од Неготина, преко Штубика и Плавне, имала намеру да се пробије према Клокочевцу и споји са немачким снагама у Доњем Милановцу. Истог дана немачка колона је продужила из Штубика према Плавни, али је на око 1,5 км источно од овог села око 16 часова заустављена пошто је мост био порушен.

Сутрадан су отпочели напади бригаде на немачку колону која је наставила продор овим правцем и том приликом погинуло је 12 Немаца, а више их је рањено; уништен је и један оклопни аутомобил. Бригада није имала губитака.

Истог дана 16. бригада је нападала непријатеља на комуникацији Брза Паланка - Јабучевац - Штубик, а 19. бригада је гонила четнике са терена мајданпечких планина.

У вези са појавом немачке моторизоване колоне, која се пробијала на запад, штаб 25. дивизије је захтевао од 18. бригаде да два батаљона постави на комуникацији Плавна - Клокочевац и са најпогоднијих положаја напада непријатеља и

⁷⁰ Зборник НОР-а, том I, кн>. 15, стр. 46 и 47.

уништи га, а у случају потребе да се под борбом повлачи према линији Медвеђа Чука - Добромир, те на линији Палковци - Кулмеа флора затворе правац од Клокочевца; један батаљон у рејону села Дрнајка и даље да остане на том положају, а уколико се непријатељ пробије за Клокочевац да поседне положаје Милошева Кула - Лазарева Коса (кота 408), затварајући правац од Клокочевца према Рудној Глави.⁷¹

Жестоке борбе на овом друму и око њега вођене су током целог дана, готово непрекидно. Немци су тукли минобачачима и артиљеријом положаје 18. бригаде. Лево и десно од друма јаким побочницама покушавали су да одбаце јединице бригаде и тако осигурају пролаз моторизованој колони. Прекаљени и са искуством, борци бригаде су се бранили и нападали, чврсто решени да се непријатељу нанесу што већи губици.

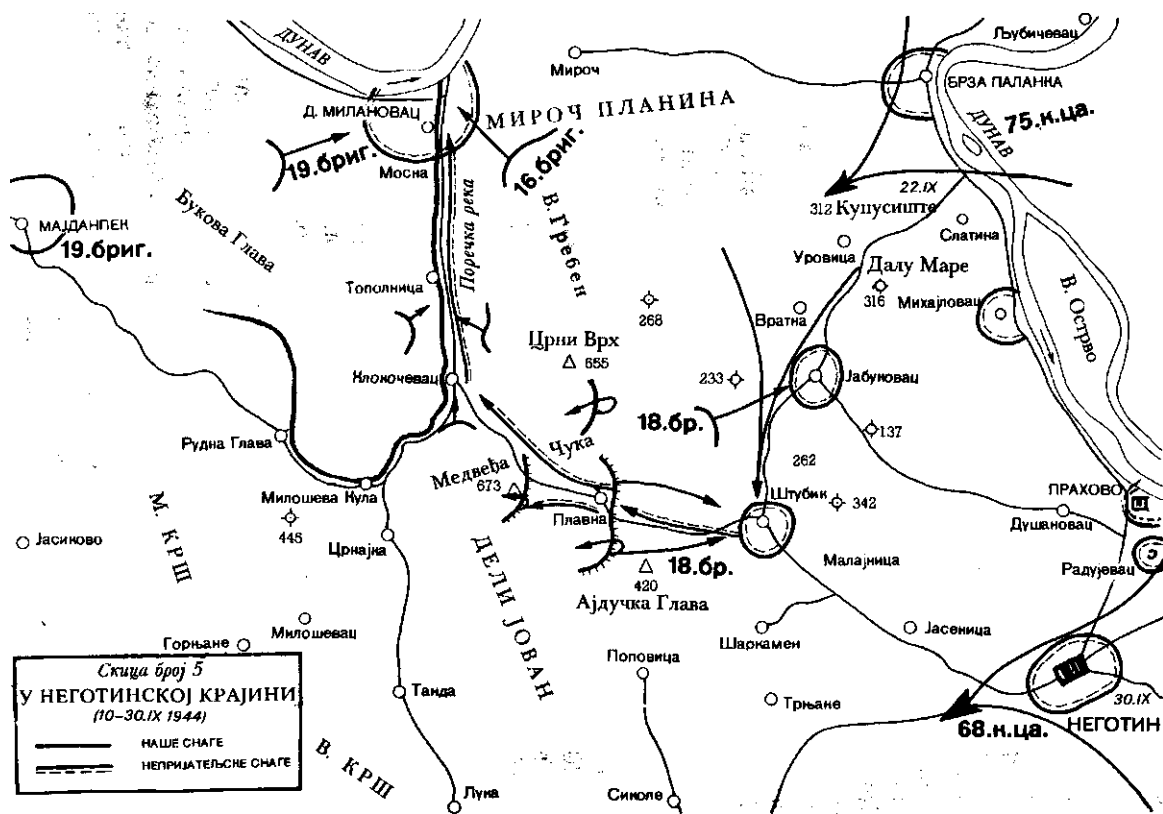
У току ноћи 18/19. септембра изведен је нови напад на немачку колону. Напади су настављени и сутрадан. С бокова, с једне и друге стране друма, батаљони су непрестано обасипали снажном ватром колону која је споро продирала. Ипак, пред знатно јачим непријатељем батаљони су морали да узмичу с положаја на положај, тако да је немачка колона ноћу 19/20. септембра успела да продре до превоја Попадије.

У овим борбама 18. бригада је уништила један тенк и убила 15 Немаца уз сопствене губитке од четири погинула и четири рањена борца.

Борбе су настављене на новим положајима и сутрадан, којом приликом су Немци успели да овладају доминантним котима око друма и проћу кроз Клокочевачку клисуру и уђу у Клокочевац. Бригада се повукла на положај Чока моила - Лазарева Коса - Милошева Кула - Кулема флори - Кулема урселе. Ни 16. бригада није успела да заустави продор ове немачке моторизоване колоне, тако да је она 21. септембра, после четвородневних борби, успела да се пробије у Доњи Милановац.

Немачка команда је рачунала да ће у брзом налету, за дан, овладати комуникацијом Штубик - Доњи Милановац, како би ојачала снаге у Доњем Милановцу и обезбедила позадину свог фронта према Црвеној армији, а затим и повлачење на запад. То је постигла, али уз губитке у људству и опреми и са закашњењем од четири дана. О томе се у извештају Обавештајног одељења немачке Групе армија »Србија« од 21. септембра, поред осталог, каже:

⁶⁶ Зборник НОР-а, том I, књ. 12, стр. 30. " **

»Непријатељ који се очекује пред фронтом (јединице Црвене армије-нап.а.) није у првом плану интересовања већ политички и војни проблем представља сузбијање банди (јединице НОВЈ - нап. а). Банде представљају у све већој мери опасност за наше трупе и правце снабдевања... Једини пут за снабдевање до сада је био отворен јер су његову безбедност гарантовали четници. Убудуће се мора рачунати на озбиљно угрожавање и овог правца снабдевања.«⁷²

Штаб 25. дивизије је правилно закључио да је ово, у ствари, била немачка претходница и да ће се ускоро појавити главнина немачких снага, па је наредио 18. бригади да се врати и поново поседне положаје на друму Штубик - Плавна - Клокочевац, што је бригада истог дапа, 21. септембра, и учинила. Јединице су запоселе линију Медвеђа чука - Плавна - Добромир - Лазарева коса - Кључ - Врба, затварајући правац према Клокочевцу, Рудној Глави и Бору.

Пошто је немачка колона прошла, на овом простору је наступило извесно затишје.

СУСРЕТ СА ЦРВЕНОМ АРМИЈОМ

У насталом затишју бригада је 23. септембра добила наређење штаба 25. дивизије да што хитније попуни обавештајну службу, интендантуру и санитет бригаде, јер се радило о веома важним службама. Констатовано је да је борбена способност људства слабија у оним јединицама у којима се овим службама није поклањало довољно пажње. Наређено је исто тако да се при штабовима батаљона формирају извиђачке групе од по пет извиђача с вођом групе, а при штабу бригаде извиђачки вод јачине 25 извиђача. У то време су први пут тражени подаци за прва унапређења у официрске чинове, као и за одликовања бораца и руководиоца 18. бригаде.

У међувремену, јединице Црвене армије које су на југословенско-румунској граници избиле на Дунав, 22. септембра су прешле Дунав створивши мостобран код Брзе Паланке. Од-

⁷² Зборник НОР-а, том XII, књ. 4, стр. 608; Вишњић П., Операције за ослобођење источне Србије, стр. 139-140.

мах је један пук совјетске 74. стрељачке дивизије успоставио контакт са 16. српском бригадом. Они су заједно 24. септембра извршили напад на Немце на ушћу Поречке реке у Дунав.

Сутрадан, 25. септембра, и јединице 18. бригаде су успоставиле везу са деловима Црвене армије и тиме започеле чврсто борбено садејство. Били су то делови 75. стрељачког корпуса Црвене армије. Први сусрет се одиграо испред положаја 1. и 3. батаљона, у рејону планине Мироча и на комуникацији Штубик - Јабуковац.

О том сусрету Драган Мишић, тада политички делегат вода у 2. чети 1. батаљона, пише:

»Моја чета се налазила на одмору поред пута Клокочевац - Плавна. У касним вечерњим сатима командир вода Мија и ја, као делегат вода, добили смо задатак да поведемо наш вод на север у планину и извидимо које, какве и чије снаге се налазе у пределу Мироча, пошто постоје разне верзије да су или нису руске јединице или ике специјалне јединице Немаца. На путу смо узели водича. Сељаци су нам рекли да нису Немци, али да такву војску још нису видели. На једној раскрсници у селу смо се поделили у две групе. Командир вода је повео своју групу једним, а ја другим путем од раскрснице, а зборно место да буде село из којег смо узели водича. Ноћ је била светла са месечином. Ишли смо опрезно путем кроз шуму. На једном пропланку смо чули рзање коња и стали. Распоредио сам борце око пута, пушкомитраљесца сам ставио поред себе и позвао гласно 'Ко је тамо?'. Тишина. Ја онда викнем 'Товаришчи!' И из шуме изле-теше три војника. Тада је настало грљење. Одвели су нас прво у свој штаб, а тек у зору сам се са групом вратио у чету. Командир Мија је имао сличан сусрет са својом групом«.

А ево како се тог првог сусрета са јединицама Црвене армије сећа Радисав Станковић, из 2. чете 3. батаљона:

»Командира чете Владу Татића Маузера и мене штаб бригаде и штаб 3. батаљона послали су по специјалном задатку да још у току вечери пођемо у правцу Јабуковца јер отуда долази Црвена армија. Нас двојица смо одмах кренули. Кад смо стигли близу првих кућа у Јабуковцу, чује се лавез паса и по томе закључимо да ту има војске.

Пошто је Маузер био старији од мене, а уз то и командир, питао сам га шта да кажемо Русима кад се с њима састанемо. Рекао ми је да ја само ћутим. Нађосмо се десетак метара испред руских ровова. Зауоставили су нас на руском језику, а Маузер је само рекао 'Тито'. Кад су Руси чули за реч ТИТО, истрчали су из ровова и појурили к нама, а и ми к њима и братски се грлили и љубили. Подизали су нас у вис, а и ми њих. Пипали су нас по капама да виде какве петрокраке имамо, па су нам дали њихове металне са српом и чекићем. Одвели су нас у штаб. Официри су нам се много обрадовали. Одмах су наредили да се пуца плотун из митраљеза у част нашег сусрета. Мени је Маузер наредио да се одмах вратим у батаљон и поднесем извештај, а он ће остати и сутра ту. Кад сам се појавио у батаљону, узвикнуо сам: 'Живела Црвена армија!', а командант наше бригаде Мика Јелић наредио је да се испали рафал из митраљеза».

Јединице Црвене армије су лако ослободиле просторију од Кладова до Мироча и Брзе Паланке. Немци су се повлачили према Штубику и Плавни, где су се налазили и положаји 18. бригаде. Један батаљон Црвене армије је надирао од Мироча, уз Дунав, ка Доњем Милановцу.

Био је то крај затишја. Штаб 25. дивизије је 24. септембра издао заповест којом је наредио 18. бригади да активном одбраном онемогући непријатељу повлачење од Штубика преко Плавне за Клокочевац и од Јабуковца за Клокочевац; 16. бригади да делом снага на положају код Доњег Милановца затвори правац ка Мајданпеку, а главнину упути на друм између Доњег Милановца и Клокочевца ради уништавања непријатеља и ометања саобраћаја; 19. бригади и даље да чисти терен око Кучева од преосталих недићевско-четничких снага и испитује ситуацију према Пожаревцу, Голупцу и Великом Градишту.

БОРБЕ КОД ШТУБИКА

Управо када је 3. батаљон 18. бригаде успоставио везу са јединицама Црвене армије, из правца Неготина почели су да пристижу немачке снаге чији су неки делови већ били ушли у Штубик. Ту је дошло до борбе између 3. батаљона и Нема-

ца, у којој је батаљон успео да уништи камион са тридесетак немачких војника. Пред надмоћним непријатељем батаљон се повукао на положај западно од Штубика према Плавни.

У то време снаге немачке 1. брдске дивизије одлучним противнападом су потисле совјетске јединице на мостобрану на Дунаву и овладале комуникацијом Штубик - Јабуковац, наневши деловима Црвене армије код Штубика велике губитке. После ових првих борби Немци су успели на овом сектору да стабилизују положај што им је и био циљ. Тиме је била прекинута веза између совјетских јединица и 18. бригаде. У таквој ситуацији је 18. бригада наставила са нападима на немачке положаје код Штубика а делом и у рејону Салаша. У току 26. септембра, јединице 18. бригаде су успеле да натерају Немце да се повуку са положаја код Штубика, али је уследио јак противнапад и оне су се вратиле на полазне положаје.

Идућег дана (27. септембра) борбе су настављене, али са смањеним интензитетом, јер Немци нису настојали, како би се могло очекивати, да што пре направе пробој до својих снага у Доњем Милановцу.

Овог дана су снаге совјетске 57. армије 3. украјинског фронта избиле на југословенско-бугарску границу. Тиме се совјетски фронт са истока приближио просторији на којој су управо дејствовале 23. и 25. дивизија, западно од линије Зајечар - Неготин - Дунав.

Битка се распламсавала.

Осамнаеста бригада је настављала са нападима на немачке делове код Штубика. У току ноћи између 28. и 29. септембра извела је напад којом приликом је уништила три немачка камиона, а сутрадан је извела неколико напада и на немачке положаје између Штубика, Јабуковца и Клокочевца. У оштром налету она је успела да непријатеља потисне с тих положаја, али се под снажном ватром артиљерије и притиском моторизованих јединица ипак морала повући. Са истока је све ближе допирала грмљавина топова; совјетске јединице су 29. септембра започеле напад на Неготин.

У кратком предаху од једног дана штаб 18. бригаде је формирао и 4. батаљон. Сваки батаљон је дао своју 4. чету за нови батаљон. За команданта батаљона је постављен Милутин Роксандић, за политичког комесара Божидар Марковић, за заменика команданта Милутин Митић, а за помоћника политичког комесара Јован Стевановић. Формирање новог батаљона је омогућило и ступање у редове 18. бригаде нових бораца из

источне Србије, чиме је она нарасла на око 800 бораца: из неготинске општине - 48 бораца (из Штубика 11, из Јабуковца 11, из Плавне 7, и из других села); са подручја Мајданпека - 65 бораца (из Мајданпека 14, из Доњег Милановца 14, из Бољетина и Голубиња по 5 и из других села), а из околине Бора - 16 бораца. Поред њих, дошао је и један број логораша и рудара из Борског рудника.

Совјетске јединице су ослободиле Неготин 30. септембра. Испред њих су немачке јединице браниле линију Зајечар - Салаш - Јабуковац.

У ситуацији све снажнијег надирања Црвене армије, због концентрације недићеваца и четника у рејону Петровца на Млави, којих је према проценама било 8.000 - 10.000, штаб 14. корпуса је наредио 23. и 25. дивизији да са главнином својих снага нападну и разбију ову четничко-недићевску групацију, а да мањи део снага оставе ради затварања правца од Неготина ка Мајданпеку. Штаб 25. дивизије је одредио 16. и 19. бригаду за ова дејства, а 18. бригади је наредио да један батаљон најхитније упути на положај код Доњег Милановца, један батаљон у Мајданпек, а са два батаљона да затвара комуникацију Клокочевац - Мајданпек и настави са рушењем ове комуникације. У складу с тим само једна чета требала је да остане на сектору Штубик - Плавна са задатком да одржава везу са деловима Црвене армије и да извиђа тај правац.⁷³ Сем мањих чарки, ова чета није имала већих борби. Због недостатка правих података о непријатељу и о дејствима снага Црвене армије (сматрало се да су то више демонстративни напади) догодило се да су две дивизије (без 18. бригаде) биле ангажоване у рејону Петровац уместо за садејство деловима совјетске 57. армије.

чг,- , ^

ЖЕСТОКИ ОКРШАЈИ НА ДЕЛИ-ЈОВАНУ

Тридесетог септембра немачка Команда је признала да се у рејону Неготин - Брза Паланка ситуација брзо погоршала и да »1. брдска дивизија води врло тешке борбе«.⁷⁴ У насталој ситуацији овој дивизији није ништа друго преостало него да

⁷³ Зборник НОР-а, том I, књ. 12, стр. 502.

⁷⁴ Зборник НОР-а, том XII, књ. 4, стр. 969.

се пробија и извлачи своје снаге са ове просторије на линију Доњи Милановац - Клокочевац - Штубик - Салаш; противударом снага из рејона Зајечара требало је покушати спајање ових двеју окружених немачких групација, а затим спојене да се повлаче даље на запад према Великој Морави.

Првог октобра су се спојиле јединице 75. корпуса са јединицама 68. корпуса Црвене армије и тако немачке снаге на простору северно од Зајечара одсекле од немачких снага код Зајечара.

Истог дана је своју погрешку због неостваривања чвршћег контакта и садејства са јединицама Црвене армије штаб 14. корпуса делимично исправио тиме што је новом заповешћу наредио штабу 25. дивизије да јаче снаге ангажује на правцу према Неготину.⁷⁵ Тако је 18. бригада добила задатак да се врати на комуникације Јабучевац - Штубик и Штубик - Неготин, да тамо поседне положаје и са њих да напада непријатеља.⁷⁶ Шеснаеста и 19. бригада (сем једног батаљона 16. бригаде) биле су и даље ангазоване у акцији против четника и недићеваца у рејону Петровца и ка Голупцу и Великом Градишту.

Поступајући према овој заповести, 18. бригада је код Јабучеваца и Штубика успоставила садејство са совјетском јединицом и одмах извршила напад на Немце код Штубика, а делом снага јужно од Штубика, код села Шаркамена и Поповице. Напад је извршен 2. октобра и том приликом су постигнуте ови резултати: уништен је један немачки тенк, а оштећен један тенк и једна борна кола; погинуло је неколико немачких војника, а 16 је заробљено; ослобођена су из немачког заробљеништва четири црвеноармејца; бригада је имала само неколико рањених бораца.

О првим контактима са овим јединицама Црвене армије Александар Миловановић, из 2. чете 3. батаљона, у својим сећањима пише:

»Друга чета 3. батаљона чији је командир био Маузер, имена се не сећам (Влада Татић - нап. а.), заузела је положај на излазу из села Штубика, према селу Плавна, са десне стране пута, према једној увалици у шуми. Заузео сам заклон иза једног дебла, а десно од мене на око 20 метара налазио се пушкомитраљезац Далматинац, тако смо га звали, са 'шарцем'. Јутро, око 8 сати, тмурно, магловито. Чекамо да Немци крену

⁷⁵ Зборник НОР-а, том I, књ. 13, стр. 31.

⁷⁶ Зборник НОР-а, том I, књ. 13, стр. 53.

према Плавни. Изненада се проломио рафал нашег 'шарца'. Полегали смо очекујући немачки напад, али то нису били Немци већ Руси. Изашли смо из заклона. Био је то други наш сусрет са црвеноармејцима. Измешали смо се. Били смо заједно пола сата. Ја сам имао енглеску пушку, а било ми је 15 година. Један црвеноармејац узео стројницу која је била окачена на митраљезу и даде ми је са торбицом са оквирима јер, како рече, енглеска пушка је велика за мене. И уреза ножем на кундаку стројнице датум 3. 10. 1944, добро се сећам. Ту стројницу сам носио све до моје демобилизације».

А ево и сећања Павла Михаиловића, тада борда 1. батаљона 18. српске бригаде, на једну од акција из тог периода:

»Први батаљон је почетком октобра дејствовао подно планине Дели-Јован. Ишли смо према селу Шаркамену и дошли близу трњанске кафане. Вођа пута је био неки сељак из Шаркамена. Целу ноћ нас је водао и никако да стигнемо до друма. Киша целу ноћ. Кад смо коначно стигли, издвојени су пушкомитраљесци са помоћницима. Петар Борђевић је био пушкомитраљезац, а ја помоћник. Заседа поред друма. На команду пали' кад се појаве Немци требало је сви да отворимо ватру на немачку колону. Храстова шума. Из правца Салаша ево немачке колоне камиона. Командир групе пушкомитраљеза био је Вук. Чекамо његову команду. Колона пролази, а команде нема. Кад наиђоше нови камиони, стиже команда. Наређено је да сваки пушкомитраљез гађа 'свој' камион. Сручили смо јаку ватру на немачке камионе. Отворили су и Немци ватру на нас. Али мој пушкомитраљезац Пера би рањен у грудни кош. Референт санитета Стана га превео, ја узмем пушкомитраљез, али је после дошла команда да се повучемо. У Шаркамену смо добили кола за превоз рањеника до дивизијске болнице која се налазила у Црнајки, с друге стране планине... « (према неким подацима Петар Борђевић је рањен 27. септембра, а не почетком октобра - нап. а.).

Веома јаке немачке снаге су се повлачиле и пробијале у правцу положаја које је држала 18. бригада а она је била неопремљена и необучена за вођење тешких фронталних борби на комуникацијама. Зато, и поред велике одлучности и храбрости њених бораца и руководилаца, није могла да се одупре жестоком немачком налетима и под борбом је морала да се повлачи ка Плавни и Дели-Јован (заједно са осталим јединицама 23. и 25. дивизије). Ипак, она је при том непрестано изводила успешне противнападе. У једној акцији недалеко од

Поповице 1. чета 2. батаљона напала је групу Немаца која се обрела у једном сеоском дворишту. Само захваљујући томе што митраљесци нису стигли на време да поседну положај Немци су се извукли из села али је том приликом заробљено 13 немачких војника.

У евојим извештајима немачка Команда је стално истицала све тежи положај својих снага ангажованих у борбама у источној Србији. Тако је војноуправни командант Југоистока обавестио Команду Групе армија »Ф« да је у току 1. октобра у тешким одбрамбеним борбама у рејону Неготина одбијен напад бројно и материјално надмоћне 113. стрељачке дивизије. О ситуацији код 1. брдске дивизије немачка Команда је писала да је ова дивизија »с лећа угрожена бандама, одсечена од својих база«, да се налази на тешко проходном земљишту и да се »мора припремити за очајничку борбу«, да »непријатељски напади на целокупном дивизијском фронту трају непрекидно«, да су »обимна разарања на путу по коме се врши одступни марш«, и да »непрекидни изненадни напади банди на делове коморе и осигурања успоравају кретање«.

Све ово врло убедљиво показује колики су значај имала борбена дејства 23. и 25. дивизије (дакле и 18. бригаде) у операцијама против немачких снага и источној Србији за време ослобођења ових крајева.

Пошто је немачка посада у Бору, 3. октобра, морала да напусти ово место, то је једини правац за немачки пробој и извлачење остао преко Рудне Главе и Мајданпека према Кучеву, па ће и то још више учинити жешћим борбе које су на овом правцу вођене.

После борби код Штубика 18. бригада се 3. октобра повукла и заузела положаје у рејону превоја Попадије, западно од села Плавне у захвату комуникације. Штаб бригаде је одлучио да ту, на погодним положајима, бригада изведе напад на делове немачке коморе. Борба је почела у рано јутро и трајала цео дан. Том приликом заплењено је а затим уништено девет теретних и два путничка возила, а заробљено шест немачких војника. У току ноћи јединице бригаде су наставиле с нападима. Али, када су од Плавне стигле нове немачке снаге, оне су успеле да овладају Попадијом и да избију у Поречку клисуру. У овим борбама бригада је имала два погинула и четири рањена међу којима је био и један командир чете.

После ових борби бригада се повукла још западније на линију Медвеђа чука - Попадија - Ајдучка глава. Ту се 4. ок-

тобра одиграла једна од најтежих борби 18. бригаде откако су почеле операције на овој просторији. Бригада је врло чврсто држала ове положаје одолевајући жестокима 99. брдског ловачког пука немачке 1. брдске дивизије и 2. пука дивизије »Бранденбург«, који су имали за циљ да избију на гробен Дели-Јована. Тек око 16 часова Немци су успели да овладају јаким положајем Медвеђа чука - Припор. Батаљони су се повукли на Врбу и Дерен где су се јединице прикупиле и средиле, а затим према наређењу штаба бригаде предузимале противнапад на правцу Припор - Медвеђа чука с циљем да поврате изгубљене положаје. Борци су јуришали и борба се водила на блиском растојању. У борби је погинуло 16, а заробљено седам немачких војника, док је бригада имала три погинула и два рањена. Међу погинулим био је и заменик команданта 4. батаљона Милутин Митић. На крају борбе бригада се поново повукла још даље на запад и југозапад.

Ситуација је била све критичнија за окружене немачке снаге, јер се све више око њих стезао обруч совјетских дивизија и 23. и 25. дивизије НОВЈ на Дели-Јовану. Обруч се стезао кружном линијом Клокочевац - Црнајка - Горњане - Бучје - Доња Бела Река - Глоговица - Сиколе - Поповица - Плавна. Немци су морали да пале камионе јер их више нису могли употребити услед потпуно порушених комуникација, што су и саме немачке команде признале. Осим тога, у својим извештајима су наглашавале да су »претрпели многобројне губитке у аутомобилима и камионима« и да ће »наредних дана ти губици и да се повећају«.

Идућег дана, 5. октобра, немачке снаге које су нападале правцем Плавна - Клокочевац успеле су да се пробију до Клокочевца и да заузму ово село. Избијањем немачких делова у Клокочевцу запретила је велика опасност да буду одсечени делови 18. бригаде који су овде водили борбе и били на најистуренијим положајима. Због тога су ови делови морали у највећој брзини да се извуку према Црнајки.

Тако се 18. бригада наша на левом крилу борбеног поретка 23. дивизије. Њен задатак био је и даље да спречава непријатељски продор од Клокочевца ка Рудној Глави и да напада непријатељски положај на линији Медвеђа чука - Припор. На овом положају њене јединице су 5. октобра водиле борбу и непријатељу нанеле губитке од седам погинулих и једног рањеног уз сопствене губитке - један погинуо и седам рањених. После те борбе све јединице 18. бригаде су се повукле на положаје западно од Црнајске реке.

За то време немачке снаге су пробиле и положаје које су држале јединице 16. и 19. бригаде на правцу Клокочевац - Милошева Кула - Рудна Глава и наставиле продор ка Мајданпеку. Увече 5. октобра, услед брзе промене ситуације на простору око Клокочевца, Рудне Главе и Црнајке, покидане су везе између штаба 25. дивизије и штаба 18. бригаде, затим везе између 18, 16. и 19. бригаде, као и везе између штабова 23. и 25. дивизије и штаба 14. корпуса, а краће време и штаба 18. бригаде са штабом 23. дивизије којој је била придодата. Настали прекиди на везама ће потрајати све до 11. октобра.

Тако је било и код других јединица. Због тога се нису јасно знале ни линије положаја Немаца, ни Руса, ни јединица НОВЈ. Ипак, и у тако сложеним тренуцима борци и јединице 18. бригаде нису губили присебност и борбеност. Они су и даље нападали или се жестоко бранили. О томе у једном чланку М. Борђевића, борца 18. бригаде пише:

»Лежимо у заклонима на узвисинама брда које се стрмо спушта ка друму који води од Црнајке за Танду. А тамо с оне стране друма уздижу се масиви Дели-Јована. По падинама планине разбацане густе шуме, обрађена поља и салаши, а горе на оголелом врху једва се назире дуга колона Немаца. Одјутра их ми осматрамо како лагано прелазе преко високог врха, као змијурина. Месец дана се ми већ с њима бијемо, проравамо друмове и дижемо мостове. Задржавамо те пљачкаше, а отуд са истока грме све јаче 'каћуше' и наступају црвеноармејци. Тамо, код Штубика, код Плавне, код Клокочевца леже немачки камиони, њихови тенкови, разваљени, попаљени. Ноћу Немце ми силовито нападамо, пресецамо колоне и режемо нашим 'брнгалима', а дању руски 'штурмовици' праве над њима кругове смрти и дуго сева ватра из њихових митраљеза... Дан нам је у ишчекивању прошао. А кад се на заласку сунца небо прели руменилом, лево од нас отвори се борба кратка, силовита са фијуком мина и штектањем наших 'брнгала' и немачких 'зорки'. То су наши доле тукли Швабе, код Дрнајке. Онда наступи тишина, па звуци трубе, кларинета и бубња - то је свирала музика наше бригаде која се затекла на месту борбе кад је непријатељ одбијен. То је био пркос непријатељу, а и одраз наше челичне вере у победу... «

Немачке снаге, које су се налазиле на јужним падинама Дели-Јована, испред положаја јединица 23. дивизије, такође су настојале да се што пре пробију преко Горњана и Великог и Малог крша према Мајданпеку. Водиле су се и борбе код

Зајечара где се налазило у окружењу око 1.000 немачких војника.

Пошто се 18. бригада у то време нашла под непосредном командом штаба 14. корпуса, то је добила задатак од овог штаба да дејствује на непријатеља бочно са линије Медвеђа чука - Црнајка - Череш - Чока јанкули и да се повеже са јединицама Црвене армије које су стигле у Плавну.⁷⁷

Ни 7. октобра није се смањио отпор немачких јединица; штавише, на појединим деловима фронта он се чак и појачао, а нарочито на оним правцима где су Немци и даље покушавали да пробију заслон снага НОВЈ и овладају излазима у долину Велике Мораве. У току дана противударом совјетских јединица и јединица 25. дивизије немачке снаге (део 1. брдске дивизије) су биле окружене у рејону Клокочевца и до краја 8. октобра потпуно уништене. Борбе су се водиле и око Црнајке у којима је, у садејству совјетских јединица и једног батаљона 19. бригаде, учествовала и 18. бригада. У овом рејону Немци су окружили два батаљона совјетског 960. стрељачког пука, али су заједничким противнападом немачке снаге одбијене, а затим и уништене. Немачка Команда је 7. октобра констатовала:

»Ситуација код 1. брдске дивизије нарочито је тешка јер се сада бори на три стране против надмоћног непријатеља. Покушај пробијања према северу ка Д. Милановцу за сада је прекинут. Истовремено је извршен и снажан напад на центар дивизије... На одсеку Плавна, довлачењем појачања, настављају се тешки напади непријатеља.«⁷⁸

После ових борби 18. бригада је била одбачена ка Горњању и Великом и Малом кршу где су борбе водиле јединице 23. дивизије.⁷⁹

Сутрадан, 8. октобра, 18. бригада се налазила на положајима између Великог и Малог крша, где је, на Вратима, у оштрим борбама спречавала да Немци овладају овим јединим пролазом преко Крша. У току борбе бригада је нападнута с леђа, са запада, из правца села Влаола, због чега је била приморана да се рокира на положај јужно од линије Влаоле - Врата. На тај начин непријатељ је овладао Вратима и тиме себи обезбедио да може тим правцем избећи окружење.

⁷⁷ Зборник НОР-а, том I, књ. 13, стр. 159.

⁷⁸ Зборник НОР-а, том XII, књ. 4, стр. 981.

⁷⁹ Зборник НОР-а, том I, књ. 13, стр. 241.

У борбама последња три дана бригада је имала два погинула и осам рањених.

Иако раздвојене и десетковане, окружене немачке снаге на Дели-Јовану наставиле су пробијање ка Рудној Глави и Мајданпеку и после двадесетодневних борби пробиле су се и извукле из окружења.

Веза 18. бригаде са штабом 23. дивизије успостављена је наредног дана, 9. октобра. О томе је штаб 23. дивизије обавестио штаб 14. корпуса и наредио штабу 18. бригаде⁸⁰ да њене јединице поседну Врата и нападају непријатеља са зачеља, а такође и да контролишу правац Влаоле - Јасиково и, наравно, да се најхитније повежу са својом дивизијом с обзиром на то да је 23. дивизија добила наређење да се извуче из борбе и да се прикупи у рејону Бора и Кривеља ради поуне и припреме за марш ка Београду.

Коначно је 10. октобра била успостављена веза између штаба корпуса и штаба 25. дивизије, а идућег дана и штаба 25. дивизије са својом 18. бригадом.

У борбама на Дели-Јовану и Вратима борци 18. бригаде су показали велико пожртвовање и високу свест. Они су се храбро борили и издржали тешке услове ових борби, често борбом прса у прса. Борбени морал био је на висини. Колико су борци бринули једни о другима, види се и из ове цртице - записа Вјекослава Мрчића, из 2. батаљона:

»Највише бих волео да ове ноћи ништа не поремети одмор мојих другова бораца и старешина. Ноћ је поодмакла. Изненада сам застао, трагао се. Из даљине се чуло обурвавање камења на стрмом путељку који је водио из села негде у низију. Као да је камење измицало испод нечијих ногу. То је трајало врло кратко и поново је завладала тишина. У мене се увуче подозрење, опрез и повећана будност. Шта то може да буде? Да није неки домаћин кренуо из села на њиву да ради? Али зашто ноћу, зашто тако рано? Кад ево блесак ракете, испалене негде у подножју. Времена за размишљање није било. Параболична путања светлеће ракете завршила је педесетак метара од мене. Непријатељ је, значи ту, близу села, у коме уморни борци спавају. Серија светлећих ракета, која је уследила, била је сигнал да се мора брзо дејствовати. Визија ужаса да се не догоди оно најгоре - опкољавање и уништавање моје јединице на спавању није дозвољавала оклевање. Отрчао сам код другог стражара да јавимо штабу. Убрзо је цела је-

⁸⁰ Исто, стр. 244.

диница била на положају изнад села, а онда стигоше гранате и рафали према нама. Били су то Немци... «

Пошто су се немачке снаге уз велике губитке пробиле из окружења преко Милошеве Куле и Рудне Главе ка Мајданпеку и преко Танде, Горњана и Врата ка Влаолу и Јасикову, јединице 25. дивизије су се нашле обрнутим фронтом према непријатељу; сада су га гониле ка западу нападајући зачеље његових снага и заостале разбијене групе.

У таквој ситуацији штаб 25. дивизије, пошто је ухватио везу са 18. бригадом на Вратима, наредио јој је да крене преко Рудне Главе и смени јединице 16. бригаде на положајима око Букове Главе,⁸¹ али је убрзо извршење овог наређења обустављено.⁸²

Према новом наређењу 18. бригада је 12. октобра извршила марш ка Јасикову и Лескову. На овом правцу је дејствовала и једна совјетска јединица тако да умало није дошло до међусобне борбе. Наиме, борци бригаде су у једном тренутку за време покрета открили да се иза њих појавила нека јединица и, пошто су закључили да су то Немци, отворили су ватру. Ватру су отворили и совјетски војници. Срећом убрзо је успостављена веза и ватра је прекинута.

У току ноћи јединице 18. бригаде су у садејству јединица Црвене армије по јакој киши напале заштитницу немачке колоне у селу Лескову. У краткој борби непријатељ је разбијен и уништен.

Борбе су се водиле и на правцу Мајданпека где су се на малом простору нашле десетковане јединице немачке 1. дивизије и осталих немачких снага које су се пробиле из обруча. Немачка колона је нападана с фронта, бокова и позадине и била је приморана да се креће планинским беспућем уз велике губитке у људству, тешком наоружању у возилима, непрестано покушавајући да организује одбрану да би како-тако извукла главнину.

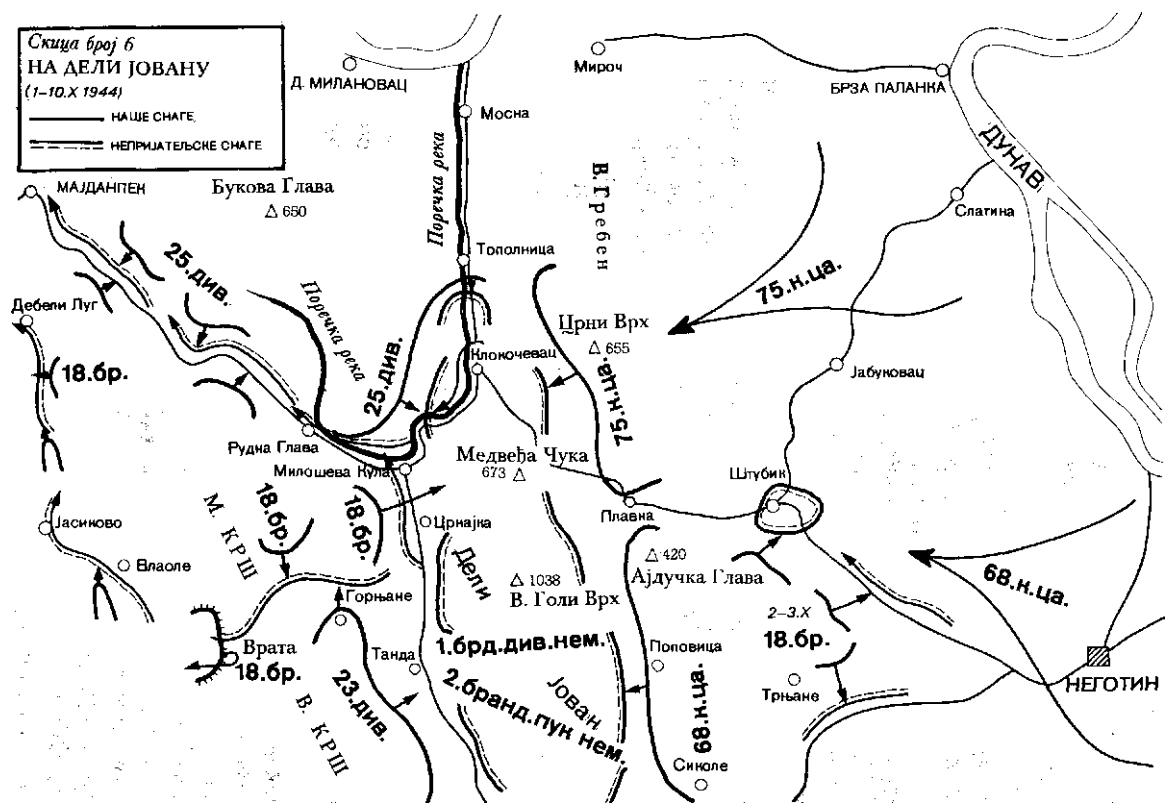
Бригада је водила мање борбе и 13. октобра, после чега су гоњење непријатеља према Пожаревцу потпуно преузеле јединице Црвене армије, а 25. дивизија се ради одмора прикупила на простору Доњи Милановац - Мајданпек - Дебели Луг, с тим што су мање снаге чистиле терен од заосталих немачких и четничких снага.

⁸¹ Зборник НОР-а, ТОМ I, књ. 13, стр. 295.

⁸² Зборник НОР-а, ТОМ I, књ. 13, стр. 290.

Скица број 6
НА ДЕЛИ ЈОВАНУ
 (1-10.X.1944)

— НАШЕ СНАГЕ
 - - - НЕПРИЈАТЕЉСКЕ СНАГЕ

Осамнаеста бригада се прикупила у рејону Дебелог Луга. Два дана је трајао овај тако потребан предах. Али већ 16. октобра је извршен покрет комуникацијом према Кучеву и Пожаревцу. Време је било веома лоше, а друм излокан од моторизације и тенкова, блатњав. Киша је непрестано падала.

Штаб 14. корпуса је наредио да се 18. и 19. бригада размести на простору Велико Градиште - Петровац на Млави, док је 16. бригада упућена на простор Неготина и Бора. Циљ овог распореда је био да се јединице одморе, реорганизују, попуне новим људством и преоружају.

Овим су биле завршене изванредно оштре борбе за ослобођење источне Србије. У закључку за ову операцију Петар Вишњић у књизи »Операције за ослобођење источне Србије«, поред осталог, пише:

»Четрнаести корпус Народноослободилачке војске који се налазио на главним правцима дејства 57. армије з. украјинског фронта Црвене армије, као и на тежишту одбране немачких трупа, иако попуњен прилично високим процентом младих, неискусних бораца, извршио је постављени задатак... Јединице Народноослободилачке војске одушевљено су ишле из борбе у борбу... Иако су непријатељске снаге готово за све то време биле у обручу, који су стезале, с једне стране, јединице 14. корпуса и, с друге, трупе совјетске 57. армије, ипак није дошло до потпуног уништења немачке групације... Али је та групација била знатно ослабљена«.⁸³

За време борби у источној Србији 18. бригада је, види се, успешно дејствовала приликом разбијања четничких снага, као и моћнијих немачких снага. У овим борбама бригада је нанела значајне губитке непријатељу али је и сама претрпела доста губитака, нарочито у последњим борбама где је имала укупно 12 погинулих и 31 рањеног борца. Борбени морал припадника 18. бригаде био је, као што се видело, на високом нивоу упркос свим тешкоћама и слабом материјалном обезбеђењу борбених дејстава. Бригада је показала способност да може успешно и самостално дејствовати, и то у најтежим си-

⁸³ Вишњић П. Операције за ослобођење источне Србије (јун-октобар 1944), стр. 215-217.

туацијама, одвојено и без везе са претпостављеним командама и другим јединицама. Први пут у овим борбама она је веома успешно примењивала масовно рушење, запречавање и минирање комуникацијских праваца. Драгоцена и многобројна искуства стечена су из ових борби. Она су допринела да руководећи кадар бригаде ојача и да се оспособи за наредне борбе.

Четворомесечним борбама и маршевима од Топлице и Јабланице до Кучева била је завршена прва фаза у организационом развоју 18. српске ударне бригаде. Бригада је на почетку имала око 400 бораца, а сада је, и поред губитака које је имала у дотадашњим борбама (46 погинулих и 59 рањених) и осипања за време непријатељске јабланичко-топличке офанзиве, доласком нових бораца на борбеном путу од Криве Феје до Дунава нарасла на близу 850 бораца. У њеним редовима је 15. октобра било 97 чланова и седам кандидата за члана КПЈ и 87 чланова СКОЈ-а. Бригада је сада била и знатно боље опремљена и наоружана са битно повећаном ватреном моћи, организованија и чвршћа, боље попуњена и старешинским кадром.

Политички комесар 25. дивизије овако је у свом извештају оценио стање у дивизији у том периоду:

„Наша је дивизија у овом периоду свакодневно водила бојеве. У тим бојевима као целина није постигла неке одлучне војничке успехе, али је чињеница да је било низ мањих успеха. Несумњиво је да су те свакодневне борбе са Немцима и постизавање низа ситнијих успеха у знатној мери прекалили јединице наше дивизије и досада добро утицали на развијање офанзивног духа код истих. Ово нарочито важи за нашу 18. бригаду која се највише тукла са Немцима. Несумњиво је да су ове борбе значиле једну добру школу за нашу дивизију».*⁴

Први Штаб 18. бригаде, јуни 1944, Ајдановац (сдесна на лево: Трајко Јовановић Јосиф, помоћник политичког комесара; Недељко Караичић Миљасав, члан Покрајинског комитета КПЈ за Србију; Милош Станимировић Мате, политички комесар; Миљасав Томић Павле, заменик команданта; клечи: Светислав Савковић Јоца, начелник штаба)

Први Штаб бригаде и први штабови батаљона 18. бригаде, јуни 1944, Ајдановац (слева на десно стоје: Милосав Томић Павле, заменик команданта бригаде; Ратомир Стојковић Страхиња, политички комесар 2. батаљона; Раде Страхињић, политички комесар 3. батаљона; Милош Станимировић Мате, политички комесар бригаде; Недељко Караичић Милисав, члан ПК КПЈ за Србију; Светислав Савковић Јоца, начелник штаба бригаде; Трајко Јовановић Јосиф, помоћник политичког комесара бригаде; Милутин Митић, заменик команданта I батаљона; клече или седе слева на десно: Љубомир Исаиловић, командант I батаљона; Бурђе Радосављевић, помоћник политичког комесара 3. батаљона; Радојко Анђелковић, заменик команданта 2. батаљона; Живојин Љешевић, командант 2. батаљона; Арагић Виријевић, помоћник политичког комесара 2. батаљона; Милан Митић, командант 3. батаљона; Милић Борђевић, политички комесар 1. батаљона)

Штаб 18. бригаде после реорганизације и попуне бригаде, октобар 1944, Велико Градиште (слева на десно: Витомир Лазаревић Рутош, помоћник политичког комесара; Михајло Јелић Мика, командант; Милосав Томић Павле, заменик команданта; Милош Станимировић Мате, политички комесар)

Група бораца Пратеће чете 18. бригаде са политичким комесаром чете Илијом Купрешанином, септембар 1944, Неготинска крајина

Курири штаба 18. бригаде са политичким комесаром бригаде Милошем Стиф-мировићем Матом, октобар 1944, Велико Градиште ЈС

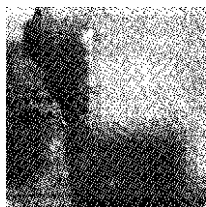

Санитетско особље 18. бригаде са борцима, политичким комесаром бригаде и грађанима Великог Градишта, октобар 1944, Велико Градиште

Група болничарки са санитетским референтом 18. бригаде (са бојицом на опасачу), и санитетским референтом 3. батаљона Милевог Рајлић (лево од Вере Кремић), октобар 1944, Велико Градиште

Ж

ШШШШ

Политички комесар бригаде Милош Станировић Мате (први слева), командант бригаде Михајло Јелић Мика (до њега) и Милорад Ракочевић, члан Политодела 25. дивизије (први сдесна), са официром Црвене армије, новембар 1944, код Краљева